

## חובבי ציון במאבק עם רוטשילד על פני היישוב\*

עד לייסוד ההסתדרות הציונית ב-1897, ובעצם עד לשנת 1908 שבה נוסד המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית, תמכו ברובו של מפעל ההתיישבות היהודית בארץ שני גורמים: הברון ארמונד דה רוטשילד וחובבי ציון. בשנת 1900 אמנם מסר הברון את מושבותיו להנהלתה של י"ק"א,<sup>1</sup> אך הוא ניצח על המלאכה ומימן את רובה. מבחינה כספית השקיע רוטשילד במושבות לאין ערוך יותר מחובבי ציון, אולם מבחינה ערכית הטביעו החובבים את חותמם על היישוב במידה שחרגה בהרבה מתחומי תרומתם כמשאבים, בעיקר אחרי שנת 1902, כאשר הפנו חלק ניכר ממאמציהם לקידום החינוך והתרבות בארץ ישראל.

אף על פי כן התבטלו חובבי ציון כליל מפני רוטשילד, ואפשר לומר ללא היסוס שריקדו לפי חלילו. יחיד היה אחד העם, מראשי החובבים, שביקש להפוך על פיו מצב עניינים זה, ומעט מעט משך אחריו את עמיתיו עד לניסיון התמודדות עם הברון. הניסיון לא עלה יפה, אך אפשר שתרם מעט לשינוי פניה של ההתיישבות בארץ.

נושאו של המאמר הנוכחי הוא אותה התמודדות, ונראה כי אין כמוה להמחיש את יחסי הכוחות בין שני גופים אלה, החובבים המתכננים את מגעיהם עם רוטשילד כאילו עמדו להיוועד עם ראש מדינה, ורוטשילד המתייחס אליהם לכל היותר במידה של חסד. יש בה, באותה התמודדות, גם כדי להאיר את הגישה הייחודית שנראתה לכל אחד מן הצדדים כדרך הנכונה להיטיב עם היישוב. כמו כן מאירה ההתמודדות בבירור את יחסו המשפיל של הנרייב למתיישבים, אפילו התכוון לטובתם, וכנגדו – את הקשר הכמעט משפחתי ששרר בינם לבין חובבי ציון. היא אף מגוללת את אופן הפעולה ה"ביתי" והמסורבל של חובבי ציון מכאן ואת הניהול הארמיניסטרטיבי היבש והנוקשה של הפריזאים מכאן. במהלך העניינים מתגלה גם מעט מיחסה המזלזל של ההסתדרות הציונית לחובבי ציון על תכונתם צרת האופקים. כדי לעמוד על כל אלה מצאתי לנחוץ להיכנס לעתים לפרטים הנראים אולי שוליים, אך בלעדיהם אין התמונה מצטיירת במלואה.

\* הנני מודה לד"ר מ. היימן ולמר יורם מיורך מן הארכיון הציוני המרכזי, שהפנו את תשומת לבי לחלק ניכר מן החומר שעליו מסתמך מאמרי ואף המציאו לי את תצלומי התעודות הנוגעות ליחסי ההסתדרות הציונית וחובבי ציון.

<sup>1</sup> Jewish Colonisation Association, מיסודו של הברון הירש, לשיקום יהודים נרדפים, על ידי הגירה. החברה פעלה בעיקר בארגנטינה, אבל כבר ב-1896 החלה להיות מעורבת בהתיישבות בארץ ישראל.



עם פרוס שנת 1890 הושלם בניין היקב בראשון לציון ובשנת 1892 – היקב בזכרון יעקב, והתחיל ייצור היין במושבות בארץ ישראל, שכמעט בכולו התבסס המשק על כרמים. עוד לפני שנגשו לייצור היין בקנה מידה גדול, מצאו מחשבי החשבונות כי עסק היין עשוי להיות רווחי ביותר. העניין נראה ודאי כל כך, עד שברוסיה נוסדו עשרות אגודות רכישת קרקע בארץ ישראל, שעליה היו אמורות לקום מושבות גפנים. אותו זמן, בסוף שנות השמונים, בטל איסור העלייה ארצה, מספר העולים הלך וגדל ועמם הגיעו שליחי אותן אגודות, שחיפשו אדמה למימוש מטרותיהן. הדבר הפך לכולמוס, ואין לדעת לאלה ממדים היה מגיע לולא החלת איסור העלייה מחדש ביולי 1891.

עם סגירת שערי הארץ נבלמה העלייה ובטלו התחלות רבות של רכישות קרקע. ככל ואת נתוספו כתקופת היתר העלייה הקצרה, בשנים 1890-1891, חמש מושבות חדשות לעשר שהוקמו עד כה, ואלה הן: משמר הירדן (1890), רחובות (1890), חדרה (1891), שפיה (1891) ועין זיתים (תחילת 1892). כל המושבות הללו, להוציא משמר הירדן, נועדו להתבסס על הגפן. בהררה לא חלה כמעט התפתחות בשנותיה הראשונות בגלל הקהחת השתוללה במקום ועקב קשיים כספיים ובעיות אדמיניסטרטיביות שעורר השלטון; עין זיתים נכשלה, כי ארמתה לא התאימה לגידול גפנים. שפיה התפתחה היטב, אך כמושבת הברון – לא הייתה ראגת קיומה עליה. היחידה שעלתה על ררך המלך בכוחות עצמה מבראשית הייתה רחובות, וארמותיה כולן הצמיחו גפנים בהצלחה.

גידול הגפנים השביע רצון לא רק ברחובות אלא גם בשאר המושבות, אך הרעה נפתחה מכיוון אחר. התברר כי שיווק היין נתקל בקשיים גדולים. אחד העם הביא אפשרות כזאת כחשבון עוד בשנת 1891, כאשר עשה בארץ בביקורו הראשון. "עד היום הזה", כתב, "אין לנו עוד כל נסיון אשר נוכל להשען עליו ולדעת על פיו מה יש לקוות מן הכרמים החדשים בארץ ישראל [...] אפשר שהיין החדש לא יוכל להשיג כשוקים הרחוקים מחיר גדול [...] ואז הלא ימכר רק במדה מוגבלת בפנים הארץ ובחופים הסמוכים, ואם יטעו אחינו אלפי רכבות גפנים בזמן קצר, אנה יכנס או כל היין הזה, ומה יהיה מחירו?" לפי עדותו של אחד העם, היו עוד אנשים שחששו כמוהו, אך אנשי המעשה לא שעו לדברים אלה עד שהחלו להיאגר ביקבים יינות ללא מוצא.

הבעיה לא התעוררה בתחילת שנות התשעים, כי או עדיין היו ממדי ייצור היין קטנים. כאילו לאמת את חששות אחד העם, החמיר המצב משבשלו ענבי המושבות החדשות. כאשר ביקשה רחובות, למשל, מרוטשילד בשנת 1895, שיקבל את ענביה ליקב בראשון לציון, התנה הנדיב את הסכמתו בכך שהמושבה תמצא דרך ליצא את

2 "אמת מארץ ישראל", מאמר ראשון, כל כתבי אחד העם, ירושלים תשנ"א (להלן: כתבי אחד העם). עמ' כ"ה.

היין. לעזרתה של רחובות נרתמה אז אגודת "מנוחה ונחלה" בוורשה, שרוב חברי הנהלתה השתייכו ל"בני משה" ואשר רכשה את מרבית אדמותיה של המושבה. לצורך שיווק היין ייסדה "מנוחה ונחלה" ב-1896 את חברת "כרמל", בקבלה מן הברון גם מימון וגם מונופול על מכירת היין ברוסיה.<sup>3</sup> החברה לא הכיזה ועתידה הייתה לפתוח סניפים בארצות המזרח (כרמל מזרחי - 1902) ובארצות הברית (1904); אך זה היה תהליך ממושך. בשנת 1898 עדיין עמד הברון לפני שוקת שבורה, כי גם אחרי למעלה מחמש עשרה שנות קיום היו מושבותיו רחוקות מאוד מעצמות, והיין שעליו בנו כה רבות לא הוציאן למרחב.

אין ספק שכבר אז גמלה ההחלטה בלבו לחולל מפנה במפעלו בארץ ישראל. כאשר ביקר בארץ בפברואר 1899, ניכר הדבר ממה שהשמיע לפני האיכרים בכמה ממושבותיו. בראשון לציון אמר כי "הרבה כספים הוצאתי עליכם ויותר אין ברעתי להוציא עוד. כבר הגעתם למצב טוב שתוכלו לעמוד לברכם. עברו וחיו." מכאן ואילך, הודיע, ישלם תמורת הענבים "לפי המחיר שביא יינם" ולא כפליים ויותר מן ההכנסה, כאשר נהג עד כה. יתר על כן, על האיכרים לתת את הדעת על ענפים חקלאיים שונים מחוץ ליינן: מטעים אחרים, בקר, צאן, עופות. "היו שקדנים" התרה בהם רוטשילד, "גם אתם גם נשיכם ובניכם וייטב לכם. עלי אל תסמכו עוד."<sup>4</sup>

בפתח תקווה חזר על אותם רברים, ונוסף עליהם טען במיוחד נגד העסקת ערבים, כי "לא הכנסתי את עצמי בענין המושבות, אלא כשביל זה שחושב אני את כל אחד מבני ישראל לאה לי, כלל בני ישראל אחי הם, ורצוני כי גם אתם תחשבו כן [...] בבקשה מכם לעבור עבודה תמה, עבודת הכרמים וכו'." הוא חזר והרגיש את הצורך שנשים תעבודנה בשדה ובשאר ענפי המשק, כי לפי שעה "עבודתכן מצער היא." הנשים הרגיווהו במיוחד כאשר ביקר בבית הכנסת בראשון לציון בשבת. "רואה אני" קרא, "הנוצות המעופפות, רואה אני הכובעים בראשיכן, אתן הנשים, לא כן אתן עושות. הלאה לוקסוס, הלאה 'מותרות'. לא לנשי אכרים תלבשת כזאת. אשתי אינה לובשת כזאת רק לעתים רחוקות."<sup>5</sup> בפגישה קודמת הקפידו הנשים מאוד להתלבש בצניעות ועטפו את ראשיהן במטפחות, ולא מובן מה אירע להן הפעם. יש סברה שהגברות המטורזנות היו נשות פקידיו של רוטשילד ומוזמנות מיפן.<sup>6</sup> מכל מקום, לא הייתי מביאה פרט זה, חסר ערך לכאורה, לולא החשיבות היתרה שייחס לו

3 אגודת הסתרים "בני משה" נוסדה באודסה ב-1889 בראשות אחד העם. היא שמה לה למטרה להעמיק את התודעה הרוחנית של הרעיון הארצישראלי בהתאם להשקפתו של אחד העם אשר ביטאה במאמרו "לא זה הדרך" (שם, עמ' י"א).

4 ראה עבר הדני, תולדות אגודת הכורמים, תל אביב, ללא תאריך, עמ' 81-82.

5 המליץ, גיליון 25, 10.2.1899 / 29.1.

6 הצפירה, גיליון 26, 12.2.1899 / 31.1.

7 ראה I. Margalith, *Le Baron Edmond de Rothschild et la Colonisation Juive en France* (Paris 1957, *Palestine*, עמ' 141, הערה 41 (מביא על פי 5, V. Almanach de Palestine, 1899). p. 105.

רוטשילד, כפי שיתברר. כפגישה נוספת בראשון לציון פנה רוטשילד לעניינים מעשיים. באותו מעמד הודיע למתיישבים כי מכיוון שטרם הובטח שוק טוב ליין המושבות, ולכן המצב רע, יגרע השנה 10 פרנק מכל קונטר ענבים, ואילו בשנה הבאה יגרע כבר 20 פרנק (המחיר לפני הניכוי היה 70 פרנק הקונטר).<sup>8</sup> משפתחו האיכרים בקינות, אמר רוטשילד שעוד ישקול בדבר.<sup>9</sup> הברון גם ביקר ברחובות העצמאית, הביע התפעלות מאי התלות ואיחל לראשון לציון שתזכה במעמד דומה. הוא גם התרשם מאוד מן העובדה שברחובות לא ביקשו ממנו דבר, והעלה על נס את המגורים הצנועים שם ובעוד מושבות, שבהן יושבת משפחה שלמה בחדר אחד, ואילו בראשון לציון "בונים היכלות". בוודאי בהשפעת הנעשה במושבה העצמאית, העניק בו בערב עצמאות מסוימת גם לראשון לציון, במסרו לידיה את הנהלת ענייניה ומסדותיה פרט ליקב, לפקיד הממונה מטעם הברון ולרופא.<sup>10</sup>

את דעתו בדבר הצורך בתמורה קיצונית חיזק רו"ח מפורט מסתיו 1899 שהגיש לו פקידו בזכרון יעקב אדולף שטרקמט. כמסמך זה תואר לאשרו מצב הביש במושבה. הרו"ח חזר וקבע את העובדה, שהאיכרים בזכרון יעקב קיבלו מאת הברון תמורת ענביהם מחיר כפול ויותר מערכם, וצוינו בו פגמים נוספים בהנהלת העניינים, בין היתר – שהוצא סכום ענקי על הנהלת המושבה, בעיקר על פקידות שלא רק בזבזה כספים להנאתה אלא גם הייתה מיותרת ברובה, ושארמות המושבה אינן מספיקות לקיום אוכלוסייתה. שטרקמט הציע לשלם תמורת הענבים כערכם, לקצץ בפקידות עד למינימום ולהקטין את התקציב להחזקת המושבה; להעביר חלק מן האיכרים לשפיה ולבת שלמה או לארמות חרשות שירכשו, ואם הדבר בלתי אפשרי – להקטין את התמיכה הניתנת למחיה למשפחות האיכרים. שטרקמט גם הטיל ספק בכך, אם לאחר התשלום הריאלי תמורת הענבים יהפך ענף היין לרווחי, ולכן מצא שכבר עתה יש צורך לגוון את המשק בענפי חקלאות אחרים. רו"חות דומים לזה של שטרקמט קיבל רוטשילד גם מפקידיו בראשון לציון ובעקרון.<sup>11</sup>

איך לקבוע בוודאות, מדוע לא הנהיג רוטשילד את השינויים הדרושים בעצמו. ידוע שהיה תולה באותו זמן וחשש לחייו, ולפי סברה אחת, פחד שלא יהיה בכוחו שלו לבצע את המפנה הגדול, ומפני שלא רצה להפקיר את המושבות, העביר את הנהלתן ליק"א.<sup>12</sup> ואמנם, בעיתונות התפרסם כי מצב בריאותו הרופף הוא הרווחה למעשה,<sup>13</sup> ואפשר להסיק זאת גם ממה שכתב ליק"א לקראת ההעברה, כי מתוך רצונו שיהיה דואג תמיד למפעלו ואילו חיי אנוש קצרים הם, מוסר הוא את

8. ש. שאמה, בית רוטשילד וארץ ישראל, ירושלים תש"ב (תרגם מאנגלית מ. חצור) (להלן: שאמה), עמ' 121.

9. הצפירה, גיליון 28, 14.2.1899 / 2.

10. שם, גיליון 74, 16.4.1899 / 4.

11. שאמה, עמ' 121-129.

12. שם, עמ' 126-130.

13. הצפיר, גיליון י"ט, י"ט כבשבת תר"ס (19.1.1900).

המושבות לחברה שקיומה הממושך מובטח.<sup>14</sup> אולם באספת יק"א בלונדון, שבה דנו בהצעתו של רוטשילד, נאמר, כי עשה זאת הואיל וסבר כי חברה מאורגנת תוכל להביא את המושבות לעצמאות, דבר שלא עלה בידו, אולי משום שניהל את העניינים לבדו.<sup>15</sup> הוא גם נואש מן הפקידים שמינה, וזאת השמיע בפירוש, ועוד ידובר על כך.

מכל מקום, בסוף שנת 1899 הוסכם בינו לבין יק"א שהוא מעביר לחברה את הנהלת מושבותיו, עם שהוא מפקיד בידו קרן של 15 מיליון פרנק להחזקתו ולביסוסו. בראש המפעל יעמוד "ועד ארצישראלי" (Commission Palestinienne), אשר הוא, רוטשילד, ישמש נשיאו למשך כל ימי חייו, ונוסף עליו ישבו בו עוד חמישה חברים: שלושה מטעם יק"א ושניים מטעמו.<sup>16</sup>

הואיל וקשוי השיווק של היין נתנו את אותותיהם עוד לפני ההעברה ליק"א, צמצמו המושבות כולן, גם אלה שלא בחסות הברון, את נטיעת הגפנים, וכך נפלטו פועלים רבים מן העבודה, כ-100 במספר.<sup>17</sup> כדי לעמוד בקשיים שנוצרו, החלו הפועלים להתארגן בהסתדרות שנקראה "הסתדרות הפועלים עובדי האדמה" וב-1899 קיימו את כינוסם הראשון ברמלה, שבו נבחר ועד ייצוגי, לפי המושבות, ועובד תקנן אשר בו נוסחה מטרת ההסתדרות, "לפעול בכה של חמש מאות משפחות בנוגע לאחריית תקותם, להביאם אל המנוחה והנחלה פה בארץ [...] להמציא להם עבודה [...] ולתמוך תמיכה זמנית בידי אלה שאין להם עבודה מסיבה בלתי תלויה בהם."<sup>18</sup> זמן מה אחרי כינוס זה ערכה ההסתדרות מפקד, והתברר כי יש במושבות חמש מאות וארבעים משפחות פועלים (1600 נפש).

עם קבלת המושבות לידה, אחזה יק"א באמצעים להבראת היישוב, ובשנים הראשונות התבטא הדבר כניחוח קשה, שחולל משבר כלכלי ופסיכולוגי חמור ביותר הן במושבות הברון שעברו להנהלתה, והן במושבות אחרות, שכמעט כולן היו תלויות בה. הצעדים שנקטה החברה היו דומים מאוד לאלה שהציע שטרקמט בדו"ח שלו לרוטשילד. היא פיטרה כמעט את כל פקידות הברון, ושלא כנהוג עד כה נמנעה מלמנות פקידים במושבות, פרט ליקבים. כך הניחה ליישובים את הפיקוח על חייהם הפנימיים והסתפקה בהנהלת ענייניהם המשקיים, וזה על ידי פקידים שישבו בערים. מרכז הפקידות היה קודם כפיירות ואחר כך ביפו. כך צומצם מאוד מספר הפקידים. היא גם הקטינה את מספר הפועלים ושילמה תמורת הענבים כערכם. היא אילצה את המושבות לעקור כרמיהם, כדי למנוע עודף יין, ולפתח ענפי משק נוספים כגון

14 מכתבו של רוטשילד ליק"א, 10.12.1899, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ) K.12 / 42 / 1.

15 הצבי. גיליון כ', כ"ג בשבט תר"ס (23.1.1900).

16 ראה הערה 14 לעיל.

17 ראה "חשבון ועד החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה לשלש השנים הרבעיות, מן החדש אייר תרנ"ב עד החדש אייר תרס"ב (שנת 1901, 1900), ארכס תרס"ג (להלן: חשבון החברה), עמ' 1V.

18 מ. ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארצי ישראלית, א', תל אביב תשכ"ו, עמ' 60.

פלחה ושקדים. היא ריללה את האוכלוסייה כמושבות לאותו מספר המשפחות שהקרקע שבנמצא הספיקה לקיומן. חלק מן המשפחות שנאלצו לעזוב ייערה יק"א למושבות חדשות שעמדה ליסד. חלק אחר פנה לחוץ לארץ, במימונה ובעיבודה. התמורה המוקטנת לענבים הביאה להמרת פועלים יהודים בערבים, שהיו זולים יותר, וכך גברה האבטלה. במצב זה הייתה יק"א מוכנה לממן גם את נסיעת הפועלים שחפצו בכך לחוץ לארץ. מן המושבות שלא בחסות הברון עברה משמר הירדן לחסותה של יק"א, אשר העמידה להנהלתה פקיד מיוחד, ווארי אל האניג נהנתה מחסותה למעשה (אם כי לא כמלוא מוכן המלה, שכן לא מונה לה פקיד), וזאת בעקבות הלוואה גדולה שקיבלה. רוב המושבות האחרות נאלצו גם הן לנהוג לפי רצונה: חלקן משום שנוקקו הלוואות ממנה,<sup>19</sup> והיא הייתה מוכנה להלוות רק לפי תנאיה, וחלקן משום שצמצמה את כמות הענבים שהייתה מוכנה לקבל ליקבים, וכך מצאו עצמן אנוסות לעקור חלק מן הכרמים ולהנהיג אף הן ענפי משק בוספים.

הסתררות הפועלים ניסתה להתמודד עם האבטלה ונועצה כאחד העם, כאשר היה בארץ ב-1900. הוא נפגש עם ראשי ההסתררות, תמך בתקנונה וכתב למנהיגיה כשתור לרוסיה, שיק"א, בקבלה את מושבות הברון ליריה, הייתה צריכה לטפל לא רק באיכרים, כי אם גם בפועלים, "אשר ככל אופן גדול חלקם בעבודת הישוב מזה של הקולוניסטים במושבות הנדיב."<sup>20</sup> הם העלו לפניו רעיון לשגר משלחת לפריז, שתבוא בדברים עם רוטשילד וראשי יק"א לקידום עניינם, ואחד העם תמך בדבר וגם הציע לוועד האודסאי<sup>21</sup> לשגר איש משלו עם נציגי הפועלים. אולם הצעה זו לא יצאה לפועל. המשלחת כללה אפוא רק את נציגי הפועלים, ארבעה במספר,<sup>22</sup> והיא כיוונה את בואה לפריז למועד האספה הכללית של יק"א ב-30.9.1900. דרישותיהם של השליחים מן הממונים הפריזאים היו לישב את הפועלים בסגרה (שהייתה בבעלות יק"א) וכיישוב חדש העומד לקום (ויבאל או כפר תבור), וכן ליער למענם יישובים ליד המושבות הקיימות. לאותם פועלים שלא יימצא סידור בדרך זו התבקשה יק"א לממן את יציאתם מן הארץ.<sup>23</sup>

תקוותיה של המשלחת להיכנות מאנשי פריז התבררו עד מהרה. הברון סירב

19 במושבות שלא השתייכו לרוטשילד הלוותה יק"א בספים ל-15 משפחות בווארי אל האניג, ל-26 ברחובות, ל-7 בגזרה, ל-12 במשמר הירדן ול-39 בחררה. ההלוואות ניתנו כמשכנתא על רכוש המתיישבים וראה ד"ח הפעולות של יק"א לשנת 1900. ג'ואיש כרוניקל, גיליון 1681, 21.6.1901.

20 אחד העם אל ועד הפועלים, 1.8.1900, איגרות אחד העם, ב', תל אביב תשי"ז, עמ' 356.

21 הוועד שעמד בראש תברת חובבי ציון, אשר אושרה על ידי ממשלת רוסיה בשם "החברה לתמיכת בני ישראל עובדי ארמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה".

22 אפרים הרל"פ מרחובות, ירחמיאל לפידות מראשון לציון, אפרים קומארוב מנס ציונה, מנחם יהודה שטאמפפר מפתח תקווה. למשלחת הצטרף על דעת עצמו גם נח שפירא (בר-נש) מוכרזן יעקב. ראה מ. ברסלכסקי, פועלים וארגוניהם בעלייה הראשונה, תל אביב תשכ"א, עמ' 187.

23 שם, עמ' 184.

לקבלם, ורק הניח לכמה מאנשיו להתראות אתם. לאחר הפצרות הואילו גם אחרים מראשי יק"א לפנשם. אמיל מאירסון, מראשי יק"א והממונה מטעמה על ענייני ארץ ישראל, פירט את עמדתה בדבר הפועלים במכתב ארוך, אריב אך מאכזב.<sup>24</sup> הוא הוכיח, כי הקמת מושבות למענם אינה באה בחשבון, שכן אם יבססו מושבות כאלה על פלחה, שהיא רנטבילית – האדמה הרבה הדרושה לכך אינה בנמצא. אם יבססו אותן על גפן – אין מוצא לייץ. אם יבססו אותן על מטעים אחרים – טרם הוכח שהללו כדאים מבחינה משקית, ואילו פרדסים – גם אם הם מכניסים יפה, ההשקעה בהם גדולה כל כך, עד שיק"א, שיש לה התחייבויות בעולם כולו, אינה יכולה לשאת בעולה של הוצאה כזאת. אדמה יש ליק"א רק בסג'רה, אך זו מנוהלת כחווה, ויהיה כה צורך ב-40-50 פועלים. להתיישבות הפועלים אין יישוב זה בא בחשבון. יק"א מוכנה לעיין בפיתוח תעשייה. תעשיית המשי בראש פינה תורחב ויורחבו גם ענפי תעשייה אחרים. אך יק"א לא תוכל לעשות הכול לבדה. אם יושקע לצורך זה הון ממקור אחר, תיתן יק"א גם את חלקה. החברה מוכנה אף לסייע לפועלים בהלוואות קטנות על בסיס פרטי בפיתוח מלאכות בקנה מידה מצומצם, אולם עליה להיווכח, כי מדובר בעניין מעשי ורנטבילי.<sup>25</sup>

מאירסון הודה במכתב כי המוצע אינו רב, אך יק"א לא תיתן כסף לפועלים לנהל את ענייניהם, כי הדבר נוגד את מטרות החברה. לעומת זה היא מוכנה לסייע לפועלים המבקשים להגר, לא רק בהוצאות נסיעה אלא גם בסידור במפעליה במזרח ובמקומות אחרים.

לשליחים כתב עוד אחר מראשי יק"א, סלומון ריינר, הוא סירב לקבלם ובמכתבו אליהם<sup>26</sup> התבטא בצורה מעליבה וחריפה. אולם הוא העמיד דברים על דיוקם: מכיר הוא, כתב, את "הצעותיהם, שהן טפשיות. יעזרו לפועלים, במידת האפשר, לעזוב את הארץ, אך לא יצרו בארץ זו מאומה מלאכותי כדי להחזיקם בה". כשיחות בעל פה עם ראשי יק"א שמעו השליחים דברים דומים לאלה שנמסרו

24 מכתבו של מאירסון אל שפירא, חרל"פ, שטאמפר ולפירות, "שליחי הפועלים העברים בארץ ישראל", 7.10.1900, אצ"מ Z1 / 543. התעודה הנ"ל כתובה גרמנית, אך זוהי העתקה במסגרת כתיבה, וקובץ לוודאי שלשון המכתב במקורו הייתה צרפתית.

25 לפי ד"ח יק"א לשנת 1900 (הערה 19 לעיל). נקטה החברה כמה צעדים לפיתוח המלאכה. היא שיגרה לאירופה שלושה עשר אומנים להשתלמות, למען ינהלו למענה מפעלים בארץ במקצועותיהם (5 נפחים, 3 אורגים, 3 צבעי אריגים, 2 רוקמות תחרה). נוסף לכך קיימה בירושלים בית אריגה, שעברו בו 98 פועלים ופועלות, ועמרה לבנות לאפעל חדר נוסף לצביעת אריגים. למגורי הפועלים הקימה שני בתים. כמו כן סיפקה לחמש עשרה משפחות מכוונות סריגה, אשר תמורתן שולמה בשיעורים חודשיים. יק"א גם התחיקה בירושלים קרן הלוואות מריבית נמוכה מאוד לפועלים, הנוונים ואומנים. בית החרושת לאריגת משי בראש פינה, שהוקם עוד בימי רוטשילד, העסיק עתה מאה עובדים, ויק"א עמדה להגדילו על ידי הוספת בית מלאכה לטווייה ולצביעה.

26 צרפתית, ללא תאריך, אצ"מ Z1 / 543.

להם במכתבים הנזכרים, ונוסף לכך הובטח להם שיעדיפום על פני הפועלים הערבים.<sup>27</sup>

כללו של דבר – דרישתם של הפועלים להתיישבות נענתה בשלילה, ההצעות למלאכה ולעבודה שכירה בחקלאות לא נראו להם, ואילו את מימון יציאתם מן הארץ לא דחתה המשלחת על הסף.<sup>28</sup>

למעשה הבטיחה יק"א לשליחים להקציב 60,000 פרנק לפועלים המפוטרים, שבהם יוכלו לעשות כראות עיניהם: להגר או להסתדר בארץ ישראל. משהתברר כי אנשי יק"א בארץ לא התחקו על מצב הפועלים, ואי אפשר לדעת מה הם צורכיהם למעשה, הורתה ההנהלה בפריז לתת לכל בן משפחת פועל נזקק 50 פרנק, בלי לבדוק את ותקו, כישוריו ומצבו. משכאו נציגי הפועלים בטרוניות על הטיפול הבלתי מבוקר בעניין, הורתה ההנהלה לתת את הכסף בצורת כרטיסי נסיעה לאוסטרליה או לאמריקה. פקיד יק"א בארץ לא נענו בשום אופן לבקשתו של פועל זה או אחר לקבל את תמורת הכרטיס בכסף, ואפילו פחות מן התמורה, כדי להסתדר בארץ, והעמידה לפנייהם את הבררה לקבל כרטיסים או לא מאומה. כרטיסי הנסיעה ניתנו ללא הבחנה ולא דווקא למובטלים, וכך מצאו רבים מן הפועלים, בעיקר בעלי היוזמה שביניהם – הצעירים והמוכשרים, שעת כושר לשפר את מצבם על ידי יציאה מן הארץ, כי כאן לא הובטח להם דבר ובקבלת דמי הנסיעה ראו הזדמנות שאינה חוזרת. חרף העובדה שכרטיסי הנסיעה חולקו על ידי אנשי יק"א (כיפוף) על סמך המלצה מאת ועדי הפועלים, הצליחו להסתגל אל תוך שורת הנהנים גם כאלה שלא היו פועלים כלל או שעבדו כפועלים רק חודשים ספורים, ואפילו תושבי ערים שלא השתייכו כלל לציבור אשר לו נועדה הפעולה.<sup>29</sup> בנסיבות אלה עזבו את הארץ מאז מסירת המושבות ליק"א ועד סוף שנת 1900 145 משפחות פועלים.<sup>30</sup>

עם התפתחות זו יצאה משלחת של פועלים לאודסה להשפיע על הוועד האודסאי שישתדל למען הפועלים בפריז. במשלחת השתתפו אפרים חרל"פ מרחובות, אפרים קומארוב מנס ציונה וזלמן גיטין מפתח תקווה.<sup>31</sup>

במקביל לפועלים החלו גם האיכרים להתארגן לנוכח המצב החדש שנוצר עם העברת המושבות ליק"א. ב"א בכסלו תר"ס (13 בנובמבר 1899) התקיימה בראשון לציון ישיבה של ועד המושבה, שבה השתתף גם משה סמילנסקי, חבר הוועד של רחובות. לנוכח השמועות על העברת המושבות ליק"א, הציע סמילנסקי להטיל על אדם מהימון לבדוק מה האמת "למען דעת כמה לקדם כל הענין אשר ממנו לסכסוכים רבים תוצאות."<sup>32</sup> אותה שעה לא הוחלט אלא להיוועץ בעניין עם ועד רחובות

27 השבון החברה, עמ' X.

28 ר"ד ה. יפה ור"ד ס. סוסקין, "המצב הנוכחי של המושבות בארץ ישראל", רי וולט, גיליון 10, 8.3.1901.

29 שם.

30 המליץ, גיליון 40, 2.3.1901 / 17.2.

31 ספר ברנשטיין-כהן, תל אביב תש"ו, עמ' 117.



"כאנשים פרטיים." משהתברר כי השמועות הולכות ומתממשות, התכנסו בי"ח בטבת תר"ס (20.12.1899) בראשון לציון ועד מושבה זו נציגי הוועדים של פתח תקווה, רחובות ואדי תנין. באותו מעמד הוחלט לדרוש מרוטשילד שיעביר למושבות את הנהלת היקבים ועסק היין, וגם ניתן ביטוי למצב המתסכל שאליו נקלעו האיכרים. "צריכים להראות גלוי לכל", רשמו באותה ישיבה, "כי הכל אנחנו, את כבודנו, את עתידנו. צריכים לגלות את מקור הרעה, את ההעלמות ואת תעלולי השוא אשר עסקו בזה אנשים הרחוקים מחברת ישוב ארצנו ואך את כיסם בקשו למלא ואתנו השתדלו להוריד עד הדיוטה התחתונה, עד כי אין עוד מקום לנוס לעזרה, כי אין אמונה בנו, כחשוב אותנו כל איש לאכרים נשחתים שאין כדאי לשים להם לב."<sup>32</sup> הרברים מכוונים לפקידות רוטשילד ולזה שאיש לא הביא לידיעת המושבות מראש את רבר המהפכה שעומדים להולל בהן, שלא לרבר על כך שלא נועצו באנשיהן. בישיבה הוקם ועד מושבות הדרום כדי לקדם כוחות משותפים את פני הרעה. בוועד ישבו נציגי ראשון לציון, רחובות, ואדי תנין, קסטינה – באר טוביה, גדרה ופתח תקווה. אם גם נבחר הוועד, הרי חיכה זמן רב עד שנקט פעולה.

כינתיים החלה יק"א להראות את נחת וזוועה. מה שקומם את המתיישבים, בצד תכניתה לסלק איכרים עורפים שלא הספיקה להם הקרקע כמושבות ולקצץ בתמורה המשתלמת לענבים, היה יחסה קשוח אליהם. רבריו של מאירסון בביקורו הראשון במושבות ב-1899 נחקקו היטב בזיכרון. וכך אמר: "הרוצה להיות אכר כובש מלפפונים. את המלפפונים הוא מוכר ואת המיץ הכבוש הוא אוכל כלחמו."<sup>34</sup> משמלאה שנה למשטר החדש והאיכרים חשו את כל כובדו, התכנס ועד מושבות יהודה בט"ו בחשוון תר"ס (27.11.1900) והחליט "לאחד את כל המושבות לעמוד בכה אחד בצר אם יבוא לנו."<sup>35</sup>

אך היו מושבות שמצאו כי טוב להן לפעול כל אחת לעצמה ועמדו לשגר משלחות לפריז להשיג שם הטבות אצל בעלי השררה והכסף. משגודע הדבר לוועד מושבות יהודה, פנה לכמה ממושבות הצפון וביקשן להתייעץ אתו לפני שתנקוטנה צעד זה.<sup>36</sup> אין לדעת אם התקיימו התייעצויות כאלה, אך לפחות שלוש מושבות אכן שיגרו משלחות לפריז לטעון "לפני מי שהיכולת בידו [כלומר, רוטשילד ויק"א] לקרוע גזר דינם ולבקש צדקתם," כמאמר "הצבי".<sup>37</sup> השלוש היו זכרון יעקב, פתח

32 פרוטוקולים של ישיבות ועד ראשון לציון, אצ"מ 13 / 217 / 192 A (להלן: הפרוטוקולים של ראשל"צ), רשימה ליום י"א בכסלו תר"ס.

33 שם, רשימה ליום י"ח בטבת תר"ס.

34 א. סמסונוב, זכרון יעקב, פרשת חברי ימיה תרמ"ב-תש"ב, תל אביב, ללא תאריך (להלן: סמסונוב, עמ' 265).

35 הפרוטוקולים של ראשל"צ, רשימה ליום ט"ו בחשוון תר"ס.א.

36 שם, רשימה ליום י"א בכסלו תר"ס.א.

37 הצבי, גיליון ט', כ"ב בכסלו אתת"ל"ב (14.12.1900).

תקווה וראש פינה.<sup>38</sup>

זכרון יעקב הייתה הראשונה, ומשלחתה בת שמונת החברים (כנראה ועד המושבה כולה) יצאה לדרך ב-12 בדצמבר 1900.<sup>39</sup> ההחלטה נפלה אחרי שמנהל המושבות בארץ מטעם יק"א, שם-טוב פריינטי, בא לזכרון יעקב ודרש שאמישים מתוך שמונים ושתיים משפחות האיכרים תעזובנה את המושבה עם פיצויים של 3000 פרנק לכל אחת וסיוע בהוצאות הדרך, אם תבחרנה להגר מן הארץ. המתיישבים סירבו למלא את הדרישה,<sup>40</sup> ואז נפלה ההחלטה בדבר המשלחת. לא נמצא פירוט בדבר הדרישות שהמשלחת הייתה אמורה להעלות, אולם מתוך התפתחויות מאוחרות יותר מתברר, שעיקרון היה תביעה לתוספת אדמה שתמנע את גישול האיכרים. בפריז עמרו השליחים לפני דלתות נעולות הן אצל יק"א והן אצל רוטשילד. כיוון שכך, סברו השליחים כי משלחתם המסורבלת, שמונה אנשים, מקוממת את הנגידים ולכן החזירו חמישה מחברייהם ארצה. אך גם חלקם של שלושת הנותרים לא שפר. אז פנו אל המנהיגים הציונים שישבו בעיר, מקס נורדאו ואלכסנדר מרמורק, וכן אל רבה של צרפת, צדוק כהן, ממקורבי רוטשילד ואוהד הציונות. לפי גרסה אחת, הצליחו שני האחרונים להשיג ראיון אצל רוטשילד לנציג זכרון יעקב וכנראה גם לנציג פתח תקווה. לא ידוע מה התרחש באותה פגישה, אם אמנם התקיימה.<sup>41</sup> אם כך ואם כך – מאומה לא הושג. בכ"ד בשבט תרס"א (13 בפברואר 1901) יצאו שליחי זכרון יעקב לווינה, מקום מושב הוועד הפועל הציוני המצומצם, לרתום אותו לעניינם;<sup>42</sup> אך גם כאן לא השיגו דבר. וכך חזרו ארצה בידיים ריקות.

המשלחת מפתח תקווה לא הייתה נציגתה של המושבה כולה, אלא של עשרים ושמונה איכריה שנהנו מחסותו של רוטשילד וצורכיהם לא עלו בקנה אחד עם אלה של שאר האיכרים. משלחת זו מנתה שלושה חברים, והיא יצאה לדרך ב-15 או ב-16 בינואר 1901.<sup>43</sup> היו לה שלוש דרישות: (א) לקבל בשביל ה-28 את חלקם בפרדסים שרוטשילד נטע על ארמותיהם; (ב) לבנות יקב בפתח תקווה; (ג) לקבל אשראי לצורך עיבוד הפרדסים.<sup>44</sup>

גם הם כקודמיהם נדחו מכל הפתחים. נאמר להם, כי הואיל ויצאו ללא אישורי

38 ייתכן שעוד מושבות שיגרו משלחות, אך לא נמצא על כך שום תיעוד.

39 ראה הערה 37 לעיל.

40 סמטנוב, עמ' 268. לפי "הצבי" (הערה 37 לעיל), דרש פריינטי שילוח שני שלישים ממשפחות האיכרים במושבה.

41 על הפגישה מסופר בסמטנוב, עמ' 270. אין לדעת על סמך מה נכתבים שם הדברים, כי אין לדאוג כזה ולו רמז בשום מקום אחר.

42 יערי-פולסקין — מ. תרומן, ספר היובל למלאות חמישים שנה לייסוד פתח תקווה — תול"ה-תרפ"ח, תל אביב תרפ"ט ולהלן: יערי-פולסקין, עמ' תע"ט.

43 שם, עמ' תע"ו. קביעת התאריך נעשתה לפי התאריך המוזכר שם — יום א', ד' בשבט תרס"א. אבל ר' בשבט תרס"א היה שבת ולא יום א'. ומכאן הספק.

44 שם, עמ' תע"ה.

של פריינטוי, לא יתקבלו, וכי אין גם טעם לדון בענייניהם בפריז בשעה שכל הנתונים נמצאים בארץ. ושוב, כשליחי זכרון יעקב פנו אף הם אל נורדאו ומרמורק, והללו אמנם הוקיעו את מעשיה הרעים של י"ק, אבל טענו שעל כל המושבות להתארגן בארץ כגוף אחד, ועם גוף כזה תשתף ההסתדרות הציונית פעולה ותשתדל למענו אצל בעלי העצמה והכסף. שליחי פתח תקווה גם העלו את הרעיון להשתלט על הפרדסים ולעבדם על אפם ועל המתם של הפריזאים, אך הרבר נראה על ידי המנהיגים הציוניים, "כי זה יבאיש את ריחנו [ריח האיכרים] בעיני הצבור."<sup>45</sup>

שליחי פתח תקווה עשו בפריז כחודש וחצי, חיפשו מתווכים ושתדלנים שיעזרו להם והידפקו על דלתות רבות. ב-17 בפברואר 1901 השתתפו באספה שערכה אגודת חובבי ציון, "דורשי ציון", בפריז למען הפועלים והאיכרים בארץ ישראל. הופיעו בה אישים נכבדים ובראשם מקס נורדאו וצדוק כהן. הכול התרגשו מאוד מנאומו של נורדאו, אשר העלה על נס את הקרבת מייסדי המושבות ואת כוונותיו הטובות של רוטשילד, כאשר בא לסייע להם. הנואם הוקיע את יועציו של הנריכ, שלפיהם התנהל המעשה הארצישראלי, וגינה את יזמתו להעביר את המושבות מן הפלחה ליי. עתה הכול משותק. אבן, טען נורדאו, רוטשילד זכאי לעשות בכספו כאשר ירצה, אולם לא ייתכן להפקיר את המתיישבים. לפיכך, שתי אפשרויות לפניו: לחסל את מפעלו ולהחזיר לאיכרים את מעט שדות הפלחה שהיו להם, או, אם אין רצונו להשליך אחר גוו מיליונים כה רבים, ימסור להם את היקבים למען ייצרו בהם יין בכוחות עצמם ולפי תכניתם. אשר ליק"א, אין טעם לבזבז זמן על פעולות מחאה נגדה, שכן "אותם אדונים שמים ללעג ולקלס את דעת הקהל היהודית." העם היהודי הוא שיעמוד למתיישבים בארץ ישראל. "אנו מקווים", סיים, "כי נסייע בכחות עצמנו וההסתדרות הציונית| למתיישבי ארץ ישראל שאינם מבקשים אלא להם. אם תוך כך תתרכז יק"א, אם לאו, אינו מעניין אותנו כלל. התקיימנו גם עד כה בלי יק"א."

צדוק כהן מתח באותה הזדמנות ביקורת מסויגת על יק"א ואף ציין כי פרש מהנהלתה משום שמעשיה לא נראו לו. אך עם זאת קבע בוודאות, שחברה זו היא שתוציא לבסוף את המושבות למרחב ותעמידן על בסיס איתן (והוא ידע מה הוא סח). וכאן היקשה ושאל: "היכן הציונים עם מאות אלפי חסידיהם, משלמי מסייהם? האם אין הציונות מסוגלת לקיים כמה מאות פועלים כמתיישבים? היכן, אם כן, עצמתה הגדולה?"<sup>46</sup> וכאילו להמחיש עד כמה קשה לסמוך על אותן אגודות, לא העלה אוסף התרומות למען הפועלים באותה התכנסות אלא 138 פריק (בערך 6 ל"ש)<sup>47</sup>

אשר לעזרת ההסתדרות הציונית שעליה רמז נורדאו בנאומו, עד מהרה נוכחו שליחי פתח תקווה שאין על מה לרבר. עוד בפריז ניהלו משא ומתן עם נורדאו

45 שם, עמ' ת"ט.

46 ג'ואיש כרוניקל, גיליון 1668, 22.3.1901.

47 יערי-פולסקין, עמ' תפ"א.

דברו עזרה כספית מן ההסתדרות. נורדאו אמר להם, כי קופתה אמנם דלה, אך בכל זאת ינסו לעשות משהו. כנראה על סמך מלים בלתי מחייבות אלה התליטו הפתח-תקוואים לנסוע לווינה, כמוהם כשליחי זכרון יעקב, ויצאו לשם בו' באדר תרס"א (26 בפברואר 1901).<sup>48</sup> כאן החלו במשא ומתן ממושך בדבר הלוואה מאת "אוצר התיישבות היהודים" – הבנק של ההסתדרות הציונית, ובסופו של דבר העלו חרס בידיהם.

בי"ז באדר (8 במרס) התקבלו על ידי הרצל, והוא אמר להם שאין ההסתדרות הציונית יכולה לבוא בדרישות ליק"א, אבל "להגן עליכם [כלומר, על האיכרים] זאת נעשה בודאי. [...] הקונגרס ימחה נגד התנהגותה של יק"א וזה אולי יוכיח אותה לשנות את עמדתה."<sup>49</sup>

משלחת פתח תקווה חזרה אפוא כלעומת שבאה, אך כישלונה ציער רק את עשרים ושמונה האיכרים נתמכי הברון. יתר אנשי המושבה הסתייגו מן הפעולה כולה. במכתב ששיגרו לרוטשילד הודיעו לו, כי הם מבקשים לא למסור קרקע לנתמכיו, שיש להם די משלהם, ובל דרישתם מיק"א אינה אלא דחיקת רגליהם של חבריהם הרלים מהם.<sup>50</sup>

המשלחת מראש פינה יצאה לפריז ב-4 בפברואר 1901<sup>51</sup> והוטל עליה לבקש מרוטשילד שיקבלו את ענבי המושבה ליקב זכרון יעקב (אחרי שהממונים אמרו להפסיק הסדר זה), שיתנו למתיישבים אדמה שהוכטחה להם ושיקבלו הקצבה להוצאות הציבור.<sup>52</sup> על מעשיה של משלחת זו בפריז אין כל מידע, אבל מתקבל על הדעת שגם לה לא הוכטה דבר.

כאשר עשו שליחי פתח תקווה בווינה, קיבלו מכתב מנציגי האיכרים שיצאו לאורסה להיעזר בחובבי ציון, ובו הוצע להם לשוב לפריז ולשתף שם פעולה עם מלאכות שתצא לשם מטעם החובבים, האיכרים והפועלים, להשפיע על יק"א ועל רוטשילד לשנות דרכיהם. אנשי פתח תקווה סירבו באותו זמן, אבל בסופו של דבר נתנו ידם לתכנית שהוצעה.

משלחת האיכרים שהלכה מארץ ישראל לאורסה לא ייצגה מושבות בודדות, אלא לפחות את מושבות הדרום, אם לא את המושבות כולן. את שיגור המשלחת הציעו

48 שם, עמ' תפ"ב.

49 שם, עמ' תפ"ז.

50 שם, עמ' תע"ט. סיבת ההסתייגות — כי הבלתי נתמכים השתכרו בחלקם כפועלים כפרדסי רוטשילד. בנוסף לכך קינאו בנתמכים, ובין שני המחנות שררה משטמה שחרגה מתחומי החישוב התועלתית. ראה אחד העם, "הישוב ואוטורפסווי", כתבי אחד"ע, עמ' רכ"ב. פרטים נוספים בקטור למעשיה של המשלחת בפריז ובווינה ראה יערי-פולסקין, יומנו של ח.מ. סלור, עמ' תע"ז-תפ"ז.

51 שם, עמ' תע"ח.

52 מכתבו של יהושע בן-אריה, מזכיר ראש פינה, אל ועד ראשון לציון, ט"ו כשבט תרס"א (14.2.1901), אצ"מ 47 / 32.

ועד מושבות יהודה ב"ט בכסלו תרס"א (11 בדצמבר 1900)<sup>53</sup> לכל המושבות בארץ. אין לדעת מה הייתה תגובתן, אך במשלחת לקחו חלק רק אנשי מושבות הדרום, והם: משה סמילנסקי ויצחק גורודיטקי מרחובות ושמואל אוסטשינסקי מראשון לציון.<sup>54</sup> שני נציגי הפועלים שנשלחו לאודסה, כפי שכבר הזכר, באו אף הם מדרום הארץ. למעשה היו הפועלים והאיכרים משלחת אחת, שתפקידה היה להמריץ את חובבי ציון לשגר מלאכות לפריז שתיאבק על עניינם. הארצישראלים הגיעו לאודסה בינואר 1901<sup>55</sup> והביאו עמם תזכירים על מצב העניינים של האיכרים לחוד ושל הפועלים לחוד. הוועד האודסאי מינה ועדה בת ארבעה חברים שתעיין בחומר ותציע מצדה, בהסתמך עליו, מה יש לדרוש.<sup>56</sup> את ממצאיה תכינה הוועדה בשביל אספה שלא מן המניין של חברת חובבי ציון שזומנה באודסה ב-ז' ח' באדר תרס"א (26-27 בפברואר 1901) ונועדה לחגוג עשר שנים לקיומה.<sup>57</sup> אולם לנוכח מצוקת הפועלים והאיכרים עם העברת המושבות ליק"א, הוקדשה אספה זו בעיקרה לבעייתם.

הסעיף הראשון שנידון היה מצב הפועלים. הוקרא התזכיר שהביאו עמם שליחיהם, שלפיו יש בארץ 395 פועלים, אשר 114 מהם עובדים קבע במושבות יק"א. נותרו אפוא 281 ללא תעסוקה, אך בתזכיר לא נדרשה התיישבות אלא ל-103 מהם, בעלי ותק של למעלה מחמש שנים. היתר, כך בתזכיר, יסתדרו כעבודה במושבות שיקימו לחבריהם הוותיקים ומעט מעט יתיישבו גם הם. בתזכיר נדחתה הצעת יק"א לפתח למען הפועלים מלאכת בית, והאיל ואין בה כדי לספק מקור פרנסה עיקרי והיא טובה רק כהשלמת הכנסה לאיכרים שמשקיהם הם המשמשים בסיס לקיומם. אשר לתעשייה – עתידה בארץ לוט בערפל ובמקרה של כישלון ימצאו הפועלים את עצמם ליד שוקת שבורה, שלא לדבר על כך שהפועלים רגילים לחקלאות ואילו מלאכה ותעשייה זרות להם. המשלחת שתשוגר לפריז מתבקשת אפוא לטעון לפי קווים אלה.

עתה הוקרא תזכיר האיכרים. נאמר שם, כי ניהול כושל של המושבות הוא שגרם להידרדרות: על ייצור היין הוצאו סכומים מיותרים: שיווקו במזרח, בסוריה ובמצרים נמסר לאנשים בלתי אחראיים. הצד המקצועי לוקה: מגרלים זני ענבים משוכחים, אך ליין של זנים אלה אין מהלכים במזרח, ענבי גפניהם מועטים, ייצור היין המופק מהם עולה ביוקר, ובאיכרים אין נועצים כלל כי אין הם נחשבים אלא כבעלי הענבים

53 הפרוטוקולים של ראשול"צ, רשימה ליום י"ט בכסלו תרס"א.

54 ספר בדנשטיין-כהן (הערה 31 לעיל).

55 הצפירה, גיליון 42 (16.3.1901) / 43.

56 חברי הוועדה היו: חיים אטינגר ומאיר ריונגוף — חברי ועדה הביקורת של הוועד האודסאי, ולמן אפשטיין — סופר הוועד (יחד עם מ.ל. ליליינבלום) והאגרונום אברהם זוסמן, חובבי ציון ותיק שנשלח לארץ ישראל מטעם הוועד האודסאי יחד עם אחר תעם ב-1900, לברוק את המצב ולהציע רכיב פעולה (על הוועדה ראה חשבון החברה, עמ' XI-XII).

57 בשנים 1884-1890 פעלו חובבי ציון ברוסיה כאורה כלתי ליגלי, ורק באפריל 1890 ניתן להם האישור מאת הממשלה.

ותו לא. לנוכח המצב מועלית בתזכיר האיכרים הדרישה להקים יקב בכל מושבה, למסור לאיכרים את הכנת היין ומכירתו ולהחליף את זני הענבים המשובחים בפשוטים. עד שיינקטו הצעדים הללו, יחויב יקב ראשון לציון השייד לרוטשילד לקבל ענבים מכל המושבות תמורת תשלום. עיקר העיקרים: שורש הרע הוא באפוטרופסות, ועל כן יש לבטלה. למען דרוש עניינים אלה תשוגר משלחת של חובבי ציון לפריז.

הצעותיה של הוועדה המיוחדת לענייני הפועלים והאיכרים לא תאמה בכול את דרישות השליחים. היא מצאה שיש צורך לראוג לכל הפועלים שאין להם תעסוקת קבע, ולשם כך דרוש סך של מיליון פרנק, אשר 200,000 ממנו ימציאו החובכים, ואילו את שאר ה-800,000 תיתן יק"א. כסף זה יוקדש בחלקו להקמת מושבה אחת לפועלים, ובסכום הנותר יפותחו מלאכות ותעשייה לאותם מביניהם שלא יסודרו במושבה. על חלוקת הכסף וההשגחה על יישומו יופקר מוסד מיוחד שישבו בו גם פועלים, מוסד שלא יוכתם באפוטרופסות או כפייה.

בעניין האיכרים הסכימה הוועדה המיוחדת עקרונית שיש לבטל את האפוטרופסות ולהעניק לאיכרים עצמאות. את היישוב בארץ ינהל מוסד שישתתפו בו באי-כוח האיכרים, יק"א וחובבי ציון. אך מוסד כזה יוכל לפעול רק כשתהיה בעין תכנית המבוססת על חקירה מקיפה של הבעיה, ולכן צריך קודם כול לשגר ארצה ועדה מיוחדת לביצוע חקירה כזאת.<sup>56</sup>

בוויכוח רב המשתתפים שהתפתח באספת החובכים בלנו אחד העם ואוסישקין בגישותיהם המנוגדות, בעיקר בעניין הפועלים. אחד העם, שדיבר "בהתרגשות עצומה, בלב כואב ונשבר,"<sup>57</sup> טען את טענתו מכבר, שהאיכרים הושפעו ממנה, כי הכישלון נעוץ בשיטה, ולכן הרבר היחיד שיש לדרוש מיק"א הוא סילוקה של זו. הוא התנגד לפעול למניעת ירידתם מן הארץ של מתיישבים, שכן יהיה זה למועיל להתיישבות, אם חלק מן האיכרים יעזוב. החשוב הוא שיימצא סידור לנשואים. הוא גם לא הסכים לדרישה לישב את הפועלים, כי במיליון פרנק שיוקצבו להם ייושבו לכל היותר 40 משפחות. לפועלים צריך למצוא פתרון בפיתוח תעשייה ומלאכה. מכל מקום, אין כלל לבוא ליק"א בדרישות מפורטות: הצעות הפועלים והאיכרים אין בהן משום פתרון של ממש. צריך להניח את האמצעים להשגת הכיסוס של שני הסקטורים ליק"א בשיטה משוללת אפוטרופסות. לרעתו, צריכה המשלחת לפריז למנות עשרים איש, כדי שתהיה חזקה ויהיה לה אופי הפגנתי. ספק אם יק"א תעז לדחות עשרים איש. ואם ככל זאת תרחיק אותם, תורשה המשלחת לארגן בפריז קונגרס גדול של חובבי ציון ולעורר את דעת הקהל, כמו בקונגרסים הציוניים.

58 הפרטים על דרישות הפועלים והאיכרים והצעות הוועדה המיוחדת — לפי המליץ, גיליון 40, 1901.2.3 : 17.2; רי וולט, גיליון 10, 1901.8.3; חשבון החברה, עמ' X — XII.

59 המליץ, גיליון 41, 1901.4.3 : 19.2.

מתברר, שכאמצעי לחץ היה מוכן אפילו לדרך זו שבה סלד ממנה.<sup>60</sup> אוסישקין התנגד לשיגור משלחת מומחים לארץ ישראל מחשש שעד שזו תשלים עבודתה, יחרב מפעל ההתיישבות. יש לדרוש מיק"א חיווק היישוב ומניעת ירידתם של פועלים ואיכרים. "חובבתנו לדרוש זאת", טען, "ויש לנו גם הזכות לכך, כי אנו דובריו של העם היהודי." את הפועלים יש לבסס על החקלאות ולא על תעשייה ומלאכה.<sup>61</sup>

ראוי לציין כאן את דבריו של נציג הפועלים אפרים חרל"פ מרחובות, כי הם באו כנראה בתגובה על דעה שנשתרשה וכבר הוזכרה קודם כמאמר זה. חרל"פ קבע, שאין אמת בכך שטובי הפועלים עזבו את הארץ, אם כי רחוק הוא מלהאשים את אלה שנאלצו להגר ולראות בהם ציונים רעים, הרי הטובים ביותר נשארו מתוך החלטה להחזיק מעמד עד הסוף. "תנו לנו ארמה", אמר "וגנאמץ את שארית כוחנו כדי לעמוד על קרקע מוצקה. לא לחם דורשים אנו מחובבי ציון. גם עד כה לא היה לנו עודף של לחם וגם הלאה לא נמות ברעב."<sup>62</sup> הערה מעשית מאוד השמיע אחר המתוכחים, והיא שמיק"א אי אפשר לדרוש אלא רק לבקש, ולכן אין טעם לעורר נגדה את רעת הקהל.<sup>63</sup>

בהחלטות שנתקבלו ניכר הניסיון להביא לפשרה בין שתי הגישות הקיצוניות: ברוב הפרטים הכריעה דעתו של אוסישקין, אולם בעניין ביטול האפוטרופסות, שהיה אולי לוח של הדיון ושאוסישקין לא נגע בו כלל, נתקבלה דעתו של אחר העם. כמו כן אומצה הצעת הוועדה המיוחדת שרנה בתוכריי האיכרים והפועלים מארץ ישראל. ואלה ההחלטות שנתקבלו:

א. לשגר משלחת לפריז, שתמנה עשרים חברים,<sup>64</sup> בתוכה שנים-עשר עסקנים מחוץ לארץ, כלהלן: שמונה חובבי ציון מרוסיה, והם: אברהם גרינברג ואשר גינצבורג (אחר העם) מאורסה, ד"ר מקס מנדלשטם מקייב, ד"ר יחיאל צ'לנוב ומנחם אוסישקין ממוסקבה, זאב גלוסקין מוורשה, ד"ר יעקב ברנשטיין-כהן וד"ר לייב כהן מקיישנב. ממלאי מקום להם: שמואל ברב"ש מאורסה, ולרימיר טמקין

60 ב"דרי וולט" (גיליון 11, 15.3.1901), שגם בו נמסרו דברי אחר העם (מנוסף ל"המליץ", גיליון 41), מצאה המערכת של הביטאון הציוני לנחוצ להדגיש את הצעתו בדבר הקונגרס, כאילו לציין שהנה, גם המתנגד הגדול לדרך ההסתדרות הציונית מכיר כעצמת הקונגרסים שלה.

61 רי וולט, שם.

62 שם.

63 שם (דברי לויז).

64 ב"ג'ואיש כרוניקל", גיליון 1669, 29.3.1901, רווח כי אברהם גרינברג עשה כמיטב יכולתו לבלום התקפה בוטה על הברון רוטשילד, וביזמתו נשלח באותו מעמד מברק תודה לנדיב על פעלו למען ההתיישבות בארץ ישראל. לפי אותו דו"ח, התנגד גרינברג לשיגור משלחת גדולה והוריע, שאם תמנה למעלה משלושה חברים, לא ישתתף בה. פרטים אלה אינם מופיעים בדיווחים על אספת החובבים ב"דרי וולט" וב"המליץ". מכל מקום, גרינברג לא קיים את איומו, וכמסופר בהמשך הדברים, נמנה עם השליחים לפריז כמשלחת גדולה.

מיליסוטג'רד, משה מרגולין מפטרבורג, יצחק לייב גולדברג מוויילנה;<sup>65</sup> המישה חובבי ציון "חיצוניים": ד"ר משה גסטר מלונדון, ד"ר מקס נורדאו וד"ר אלכסנדר מרמורק מפריז, ד"ר ליאופולד כהן וד"ר עוזר קוקש מווינה;<sup>66</sup> המישה נציגי איכרים ושני נציגי פועלים מארץ ישראל, אשר לא נבחרו באספת חובבי ציון, אלא עתידים היו להיבחר על ידי שולחיהם.

ב. על המשלחת להשתדל אצל יק"א שכל הפועלים והאיכרים יסתדרו בארץ ישראל, כך שאיש מהם לא יאלץ להגר. לפועלים ולאיכרים הללו תינתן האפשרות להתבסס לפי ראות עיניהם והם ישוחררו מן האפוטרופסות. הגופים המממנים את סידורים יצטרכו רק לראוג לכך שכספי התמיכה יוצאו למה שנועדו.

ג. כדי לעמוד על דרכי הפעולה תוקם בארץ ישראל ועדה בה ישבו נציגיהם של גותני הכסף, כלומר – יק"א, חברת חובבי ציון וציונים, וכן נציגי המתיישבים והפועלים. הוועדה תחקור את בעיות ההתיישבות, ועל סמך ממצאיה תתווה דרך לפעולה. מסקנותיה יחייבו את גותני הכסף, ואם אלה יסרכו לקבלן, תעבד הוועדה דרך לפעולה ותבקש אישור גותני הכסף עליה. עניין אחרון זה הוכרע ברוב של ארבעה קולות (29:33), כשהמתנגדים טוענים, שאם מסקנותיה של הוועדה לא תחייבנה, לא יהיה לה כל ערך. בוועדה יינתן משקל יתר לדעותיהם של נציגי האיכרים והפועלים.

ד. עד שתכין הוועדה את תכניתה, יראגו גותני הכסף לכך שמצב הפועלים והאיכרים בארץ לא יורע, ולא יהרס מעמדם הכלכלי.

ה. את הפועלים צריך לנסות ולבסס ראשית כול על חקלאות, ואילו התעשייה ומלאכות הבית משניות לה. ההחלטה להנהיג את האחרונות או לוותר עליהן תוכרע לפי הנסיבות. אם לא תהיה אפשרות לסדר את הפועלים בחקלאות, ינסו דרכים אחרות שתחזקנה את ההתיישבות היהודית (כנראה סתמו כאן המנסחים ולא פירשו ככוונה תחילה, כדי לאפשר גמישות במשא ומתן). חובבי ציון ישתתפו בסכום הררוש לכך ב-200,000 פרנק, ואילו היתר (800,000 פרנק) יתבקשו הפריזאים לתת.<sup>67</sup>

האספה הניחה לשיקול דעתה של המשלחת להכריע, למי לפנות בפריו: לרוטשילד, ליק"א או לשניהם, וייפתה את כוחה לנקוט בכל האמצעים להשגת מטרתה: לבקש,

65 א. גרינברג היה יושב ראש הוועד האודסאי, אחד העם – חבר הוועד האודסאי, ומתוך היתר, כולם חובבי ציון, היו כנדלשטם, צ'לנוב, אוישיסקין, טמקין, ברנשטיין-כהן וגולדברג חברי הוועד הפועל הציוני הגדול.

66 אין לדעת אם המונח "חיצוניים" מכון לציונים שאינם מוסייכים לחובבי ציון או לציונים מחוץ לרוסיה. בדיעבד – שתי האפשרויות נכונות. גסטר היה חבר הוועד הפועל הציוני הגדול. יתר הארבעה היו חברי הוועד הפועל המצומצם (על צירופו של קוקש, ראה די וולס, גיליון 12, 22.3.1901).

67 ראה חשבון החברה, עמ' XII.



לדרוש, לפנות לרעת הקהל, לארגן אספות מחאה. בדברי הסיכום בנושא זה הביע יושב ראש האספה, ו"ד י. צ'לנוב, את המשאלה, כי שיגור המשלחת לפריז יהיה "הצעד הראשון לקראת העבודה המשותפת של חובבי ציון והציונים המדיניים".<sup>68</sup> ואמנם, אפשר היה לחשוב שיש בדברים אלה ממש, כי במהלך הישיבה הוקראה החלטת הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית שבה הובעה המשאלה, "שהנהגת חובבי ציון תיוועץ בכמה חברים של הוועד הפועל הציוני בכל בעיות ההתיישבות והפועלים בארץ ישראל".<sup>69</sup> אולם כעבור כמה ימים נתעוררו בהסתדרות הציונית ספקות בדבר תמיכתה כמשלחת.

באותו גיליון של "די וולט", שבו נמסר הדיון וחשבונו על אספת החובבים באודסה, כלומר ב-15 במרס 1901, התפרסם מאמר מאת B.F. (ברטולד פייבל, עורך הביטאון וחבר הוועד הפועל הציוני הגדול) בשם "עזרה למושבות היהודיות", שבו הביע המחבר ספק, האם "טוב וחכם הוא להעמיד את הטובים שבינינו לפני האפשרות שיפגעו קשות על ידי אנשים שאינם רגישים ביותר" (יק"א ורוטשילד), דבר שכלל אינו מן הגמנע אם לדון לפי הידיעות המגיעות מפריז. ומה הטעם לעורר את דעת הקהל נגד יק"א, כאשר אין לאותה דעת קהל כל כוח ממשי? הדרך היא זו שהציע נורדאו באספת "דררשי ציון" בפריז: לא להתחשב בעמדתה של יק"א ולפנות לעזרה עצמית, שפירושה גיוס כספים גדול מכל החוגים האוהדים את ציון.

אין ספק כי החששות שהביע פייבל קיננו גם בלבו של הרצל. אף על פי כן הזמין במכתב מ-21 במרס 1901<sup>70</sup> את החברים הרוסים של הוועד הפועל הציוני, שנבחרו לצאת לפריז, לבוא לווינה להתייעצות, ואם כי לא נאמר בהזמנה במפורש מה יהיה נושא ההתייעצות, ברור שהכוונה הייתה למשא ומתן עם יק"א. יתר על כן, באותו מכתב נאמר, שד"ר אלכסנדר מרמורק מפריז, שנבחר אף הוא למשלחת, יעשה בווינה באותו זמן, ישתתף בהתייעצות "ויוכל לנסוע עם המשלחת לפריז". אין אפוא ספק שהרצל ראה לפחות בהשתתפותו של מרמורק בפעולה עובדה מוגמרת, ויש להניח כי התייחס כך גם לגבי המשתתפים האחרים מן הוועד הפועל שלא מרוסיה.

חברי הוועד הפועל שבמשלחת גם קיבלו הוראות (כנראה מהרצל) מה לדרוש למען הפועלים:<sup>71</sup> לא למסור את הכסף שיאסף לידי הנתנים, כי הסכום קטן מדי, ואם יינתן להם, לא יהיה בו אלא משום עזרה רגעית. מה שיש לעשות הוא לארגן

68 על כל הדיון הנ"ל ראה, בין היתר, די וולט, גיליון 11. בנוגע לדבריו של צ'לנוב, הדגישה מערכת הביטאון הציוני הזה את רכרו על החתקרות בין שני הפלגים.

69 שם.

70 הרצל אל טמקין (גרמנית), 21.3.1901, אצ"מ K.11/14-HB393. מכתב זה נשלח גם לאויסקין ובוראי גם לשאר חברי הוועד הפועל הציוני הרוסים, חברי המשלחת.

71 "הוראות לשליחים של הוועד הפועל", אצ"מ A24/14-HB392 (גרמנית). לתעודה זו אין תאריך, וייתכן שצורפה למכתב הנזכר בהערה 70 לעיל. מכל מקום, הארכיון הוסיף לה את תאריכו של המכתב הזה.

חברה שתייסד מפעלים תעשייתיים בארץ ישראל, שבהם ימצאו תעסוקה רובם של הפועלים המובטלים, אם כי לא כולם. במקרה שיושג סכום של 250,000 פרנק ויק"א תקציב מצדה סך שווה, כפי שהבטיחה (בנובמבר 1900 למשלחת הפועלים), הרי ב-500,000 פרנק ניתן לעשות הרבה, מה גם שיש בארץ ישראל התחלות תעשייה. בהוראות נרשמו גם סוגי הייצור הנאים בחשבון: מכשירי פלדה לחקלאות, מכונות קטנות, סבון, גרות, בשמים, בורסקאות ותעשיית עורות, נייר, סריגה, אריגה, שטיחים, שימורים. אפילו ב-26 במרס 1901 עדיין סבר הרצל שיש לחכות לתוצאות השליחות (וגם למה שיקרה בקונגרס הציוני הבא), לפני שינקטו בארץ ישראל צעדים קיצוניים כ"הגירה לארצות אחרות."<sup>72</sup>

עתה נפל דבר. ד"ר מרמורק פנה לאמיל מאירסון ושאלו, מה עמדתה של יק"א כלפי משלחת חובבי ציון, וקיבל ב-1 באפריל תשובה מרפת ידיים לכל הדעות. וכך כתב מאירסון:

אינני סבור שחברתנו תסכים להשתתף במין קונגרס ווטא כפי שהוועד האודסאי היה רוצה בשלחו עשרים שליחים. אולם אם יבקרו אצלנו שניים-שלושה, נעמיד לרשותם בעונג רב את כל הנתונים שברשותנו בדבר הפועלים בארץ ישראל ונפרט לפניהם את הפעולות שנעשו ואת האמצעים שאנו עשויים לנקוט בעתיד. אם, נוסף לכך, יבטיחו לנו שיתוף פעולה מועיל בכסף או בזמנה, יהיו אורחים רצויים ככל כפלים. כפי שידוע לך, לא התעלמנו מעולם מזה שביצוע המשימה העצומה של יצירת עבודה פרודוקטיבית בארץ, שתנאיה עד כה אינם מבטיחים ביותר, תוקל על ידי שיתוף כל בעלי הרצון הטוב.<sup>73</sup>

את נימת מכתבו של מאירסון קובעת לא מעט פתיחתו, שבה מתרעם הכותב על שכ"חבר נכבד" של חכרת חובבי ציון לא התייעצו עמו בעניין המשלחת ולא טרחו אפילו להודיעו עליה במכתב.

מרמורק העביר את מכתבו של מאירסון לאוסישקין ולשאר חברי הוועד הפועל הציוני הרוסים שנבחרו למשלחת ב-4 באפריל 1901,<sup>74</sup> כאשר כבר היה בווינה, ואין כל ספק שבהשראתו של הרצל כתב לאוסישקין ב-7 באפריל 1901, שהוא מנער חוצנו מן המשימה, כי אינו רואה כל סיכוי להצלחה. אין הוא מסתפק בכך אלא

72 הרצל אל מנשה מאירוביץ בראשון לציון (גרמנית), 26.3.1901, אצ"מ — בית ביאליק/HH482. אף על פי שמכתב זה ממועד למאירוביץ, תוכנו מעיד שהוא מיועד לרבים, וממנו עולה כי הרצל נתבקש להחיש עזרה הואיל ומתרחקים בהגירה מן הארץ. על בקשת העזרה עונה הרצל, כי לפי שעה יוכל לסייע רק בעצה, ועד שתגיע שעת הפעולה, "עליכם, לדעת, להחזיק מעמד. הגירה לארצות אחרות, שבחן לא ידאגו לכם בשום צורה, עלולה למנוע בכם יותר מכפי שמצטייר בעיניכם כמצבכם הנוכחי."

73 מאירסון אל מרמורק (צרפתית), 14.1901, אצ"מ 196 / 10 / A24.

74 מרמורק אל אוסישקין (גרמנית), 4.4.1901, שם, 195 / 10 / A24.

מוסיף דברי תוכחה לחובכי ציון, הסומכים על נדיבים ולא על עזרה עצמית (ראה נאומו של נורדאו): "ובמקום ללכת במאוחד עם הציונים, במקום ללכת אחרי דגלנו הטהור ולתמוך במכשיר הטוב ביותר שלנו, הבאנק [אוצר התיישבות היהודים], הם עומדים תמיד מן הצד [...] אם פניה זו ליק"א תראה טוב, שהעם יכול לסמוך רק על כחות עצמו, הרי רק עוורים יוכלו לחפש מזור במקום אחר ולא במחננו ומחנה הציונים המדיניים".<sup>75</sup>

בערך באותו זמן אסף גם נורדאו את ידיו מן השליחות, משום שלא ראה סיכוי שתצליח, ורק כבודה של המשלחת יושפל.<sup>76</sup> ואם לא רי בכך, הכריח הוועד הפועל הציוני את ר"ר קוקש לפרוש מן המשלחת, "כי אין זה לכבודו של חבר הוועד הפועל הציוני 'לעלות לרגל' ליק"א."<sup>77</sup> לבסוף הסתלקו מן העניין גם הציונים "החיצוניים" הרב משה גסטר ור"ר ל. כהן.

אם עד למכתבו של מאירסון נתן הרצל מקום להניח שהמשלחת נראית לו, עתה הבהיר את גישתו לא רק למשימה הפריזאית אלא לחובכי ציון בכלל, באורח שאינו משתמע לשתי פנים: "הם מבוזים את זמנם על נסיעה חסרת תקווה, מיותרת, לפריז," כתב למנדלשטם, "שבה יספגו רק עלבונות. זוהי רוח חובכי ציון שאין לה תקנה, להיות תמיד 'מעשיים' וסופם תמיד מפלות. אני מוגיע את עצמי בהוכחות שהדרך הישנה נכשלה, ושותפי לעבודה אינם שומעים לי. נורא עד כמה הרבר מיאש".

אם תישאל השאלה, מדוע לא הביע הרצל התנגדות רשמית וחד-משמעית לכל העניין בריש גלי, הוא עצמו מספק תשובה, תשובה שאינה משכנעת דייה, כי "ציפיתי כי מסוגורוי הנצה ילמדו לקח מן הביקור בפריז. במקום לעלות על מסלול מוטעה ולהיפרט לפרוטות היו חובכי ציון חייבים לתמוך בבנק [אוצר התיישבות היהודים] ולתרום לפיתוחו."<sup>78</sup>

לחלקו של הרצל בפרשה היה גם ספיח חסר ערך כשלעצמו אך חושפני למדי לגבי יחסו של אחד העם אליו. אוסישקין המליץ לפני אחד העם לא רק לקבל את הצעתו של הרצל, שחברי הוועד הפועל שבמשלחת יסעו לפריז דרך וינה לשם התייעצות, אלא שהמשלחת כולה תעשה כן. על כך הביע אחד העם התנגדות נמרצת משני טעמים: ראשית, כי אז יהיו השליחים נתונים ל"השפעה זרה [ההדגשה של אחד העם] שאינה יכולה בשום אופן להביא להם ברכה". ושנית, עלולה ההיוודעות בווינה לעורר חשד, "שכל עיקרה [של המשלחת לפריז] אינו אלא דימונסטריציא של הרצל ותבריו [...] ו[היהדות הרוסית] שבשמה אנו באים לרכר אינה אלא כסות

75 מרמורק אל אוסישקין (גרמנית), 7.4.1901, שם, 212 / 10 / A24.

76 אחד העם אל דיזנגוף, ללא תאריך, איגרות אחד העם, ג', תל אביב תש"ז (להלן: איגרות אהר"ע), עמ' 39.

77 שם.

78 הרצל אל מנדלשטם (גרמנית), 26.4.1901, אצ"מ HB1.

עינים.<sup>79</sup> אחד העם גם כתב בהרחבה ובמשטמה בלתי מוסתרת על שהסתדרות הציונית רואה כזיוון לעצמה במה שכינתה "עלייה לרגל ליק"א". העובדה שהמנהיגים הציונים אינם מוכנים "להביא על מזבח עיני עמם את הקרבן היותר גדול – להשפיל את עצמם לפני האויב", אינה אלא "קטנות הנפש". על גישה זו יש להקוץ את הציונים ואף לומר להם, שגם לחובכי ציון יש כבוד עצמי וגם הם מכינים שמעטה התקווה להשיג משהו אצל יק"א אבל הם יורעים שעליהם להביא את הקרבן כדי שיוכלו לומר לעמם "עשינו כל מה שיכולנו". ואולם לשבת בחכוק ידים ולהסתכל בחורכנו של הענין היקר לנו [...] מתנגד לכבודה של תנועתנו יותר מן ה'ביטטגאנג צור יק"א' [=העלייה לרגל ליק"א].<sup>80</sup>

בסופו של דבר לא נסעה המשלחת דרך וינה ובוזה עוררה את חמתו של הרצל, לא משום הויתור על עצת חברי הוועד הפועל בעניין המשא ומתן עם יק"א, אלא מפני העדפת ההשתדלות בפרוץ על פני הדיונים הפרלמינטריים בעניין הקונגרס הציוני הבא, אך פרשה זו אינה עניין לכאן.

מבין חברי הוועד הפועל הציוני שהיו גם חובכי ציון נשר מן המשלחת רק אחד: ד"ר מקס מנדלשטם, נשיא ציוני רוסייה ומקורב מאוד להרצל. (במכתביו אליו חתם הרצל לא פעם "בנימין" ולא בשם המשפחה.) בתחילה תלה מנדלשטם תקוות במשלחת וכתב על כך להרצל ב-17 במרץ 1901.<sup>81</sup> אולם לא יצא זמן רב וכבר הודיע, שאינו יוצא לפרוץ,<sup>82</sup> וגישתו החיובית לשליחות הפכה להסתייגות ממנה בפרט ומאופן הפעולה של חובכי ציון בכלל. "מלכתחילה", כתב להרצל עתה, "התנגדתי למדיניות הפרוכינציאלית של עמיתי. למרבה הצער הרימה העיתונות בעניין הפועלים גל אבק כזה [...] שאי אפשר היה להסדיר מאומה עם האנשים." אי אפשר היה להתנגד "להליכה לקנוסה", כלומר ההשתדלות לפני יק"א, אפילו אחרי שהודיע מאידוסון למרמורק את אשר הודיע. כאשר אמר מנדלשטם אז, שלא יצא לפרוץ, צוין, לדבריו כ"חצי בוגד במולדת."<sup>83</sup>

הרצל מצדו לא נענה לפניית אוסישקין אליו, שישפיע על מנדלשטם להצטרף למשלחת, הואיל וברור לו שהשליחים לא יתקבלו על ידי הנגידים בפרוץ, ו"דווקא משום שהוא נשיא ציוני רוסייה עלינו למנוע שמכותו תעורר על ידי רחיה כזאת."<sup>84</sup>

בקרב חובכי ציון השתררה הרגשה שגם האחרים אינם ששים ליטול על עצמם את המשימה הקשה, והדבר מצא הר כעיתונות. ב"המליץ", למשל, נכתב כי "זה אינו יכול לעזוב את חוליו בעירו ולנוע על דברי חולי ציון... זה יוכל לנסוע רק בחודש

79 אחד העם אל אוסישקין, 29.3.1901, איגרות אה"ע, עמ' 34.

80 אחד העם אל ריזנגוף והערה 76 לעיל, עמ' 40-41.

81 מנדלשטם אל הרצל (גרמנית), 17.3.1901, 4 / אצ"מ VIII 541.

82 אחד העם אל אוסישקין (הערה 79 לעיל).

83 מנדלשטם אל הרצל (גרמנית), 22.4 / 5.5.1901, אצ"מ VIII 541.

84 הרצל אל אוסישקין (גרמנית), 8.4.1901, שם, 8.4.1901 / 10 / A24.

מאי ולא בחודש אפריל, וזה אומר, כי אם אלה האנשים לא יסעו אז לא יסע גם הוא.<sup>85</sup> אחד העם, שנרתם לעניין כמרץ רב, נזף קשות במשתמטים, כיניהם צ'לנוב, ותבע מהם שגם אם לא ילכו לפריז יבואו כולם לפחות להתייעצות בוורשה, שכן כנבחרו אספת החובבים נושאים כולם באחריות לשליחות.<sup>86</sup> בסופו של דבר התקיימה ההתייעצות בקייב, וכאמור יצאו לפריז (אמנם כמאי) כל הנבחרים של חובבי ציון פרט למנדלשטם, והם: אחד העם, א. גרינברג, מ. אוסישקין, א. ברנב"ש (במקום מנדלשטם), מ. ברנשטיין-כהן, ז. גלוסקין, ל. כהן, וי. צ'לנוב (בכל זאת).

מקייב יצאו השליחים לפרנקפורט כדי להיפגש עם השליחים מארץ ישראל ולהכין את פרטי הפעולה בפריז. השליחים מהארץ נבחרו "באספת ועד כל הועדים" שהתקיימה בראשון לציון בכ"ט באדר תרס"א (20 במרס 1901).<sup>87</sup> האספה נקראה על ידי ועד מושבות הדרום לשמוע מפי מ. סמילנסקי דו"ח על ועידת חובבי ציון באודסה. נכחו בה נציגים מכל תשע-עשרה המושבות שהיו אז בארץ וכן יהושע אייזנשטאדט-ברזילי, מורשה חובבי ציון בארץ, ובסך הכול כחמישים ושבעה איש. הדיונים נמשכו שלושה ימים תמימים (למרבה הצער, לא נמצא פרוטוקול מדיונים אלה) ועוברו קווים לדרישות מאת יק"א מטעם המשלחת כולה – חובבים ושליחי ארץ ישראל כאחד, שעיקרן: להעמיד את המושבות ברשות עצמן מכל הבחינות, מנהלית, כלכלית ומוסרית "בלי כל אפטרופסות מחייבות" להשתית את המושבות "על בסיס טבעי וקיימים" למנות ועדה וכה נציגי יק"א, חובבי ציון והאיכרים בארץ ישראל, שתחקור את התנאים בארץ ותתווה דרך כיצד לבצע את שתי הדרישות הראשונות. "בל החלטות המלאכות הזאת וכלומר, הוועדה מחייבות את שני הצדדים."<sup>88</sup> באספה זו נבחרו חמישה נציגים למשלחת לפריז, והם: מנשה מאירוביץ מראשון לציון, משה סמילנסקי מרחובות, מרדכי קרניאל מזכרון יעקב, יהודה ראב מפתח תקווה ודוד שוב מהגליל העליון. מטעם הפועלים יוצגו במשלחת אפרים חרל"פ מרחובות ואפרים קומארוב מנס ציונה.

ההתכנסות הראשונה בפרנקפורט התקיימה בט"ז באייר תרס"א (4 במאי 1901), ובה קראו שתי טיוטות לתזכיר שאמרה המשלחת להגיש לרשויות בפריז, האחת – מאת האיכרים בארץ והשנייה – מאת אחד העם. התקיימו עוד כמה ישיבות ובהן עובד נוסח התזכיר, אך מכיוון שחלק מן הנציגים לא הגיע לגרמניה, אלא נסע ישר

85 המליץ, גיליון 72, 17.4.1901 / 4.

86 אחד העם אל צ'לנוב, 27.3.1901, איגרות אחר"ע, עמ' 32; ואל אוסישקין, 29.3.1901, שם, עמ' 34.

87 ראה א.מ. פריימן, ספר היובל לקורות המושבה ראשון לציון מעת היווסדה תרמ"ד ועד שנת תרס"ז, א', ירושלים, מזכרת לפ"ק (1907), עמ' 60. לפי "הפרוטוקולים של ראשל"צ", התאריך הוא כ"ו באדר, אולם הואיל והאספה נמשכה שלושה ימים וידוע שתאריך ההנחיות שניתנו באותה אספה לשליחים וכמפורט בהמשך) הוא א' בניסן תרס"א, לא ייתכן שהתחילה בכ"ו באדר — חמישה ימים קודם לכן.

88 מ. מאירוביץ, מנחת ערב, ראשון לציון תש"א, עמ' 47-48.

לפריז, הוחלט להמשיך בדיונים בעיר זו והם התחילו ככ' באייר (9 במאי 1901) ואז אושר התזכיר.<sup>89</sup> העמדה בתעודה זו<sup>90</sup> נועזת הרבה יותר מזו שנקטו חובבי ציון במשא ומתן עם הברון עד כה. אם כי הקיצוניים סברו שהנייר רוכך כדי לא לקומם את אנשי פריז יותר מדי, לא כך נראה הרבר למי שמעיין בו אונייקטיבית. ניכרת בתזכיר המגמה הברורה לפתוח פרק חדש ביחסי חובבי ציון עם הברון ודומיו: לא בעניים בפתחו של גביר, כמלפנים, אלא כשווים עם שווים. עד כה היו האיכרים פונים אל הברון כעכרים אל ארון רם ונישא, המבקשים את חסרו למתן את קשיחותם של פקידיו במושבות. אפילו פינסקר, ראש חובבי ציון עד שנת 1891, שהיה מכובד על הברון ושכמשא ומתן אתו דרך ארלנגר מקורבו לא היה שמץ של התרפסות, נכנע למעשה לכל דרישותיו של הנגיד. חובבי ציון ככלל הרעיפו עליו מחמאות ותודות וחנופה והתבטלו בפניו כליל, גם כאשר דיברו בו בינם לבין עצמם. בתזכיר הנוכחי אין מאומה מכל אלה. הנימה ביקורתית, ויש דרישה, ולא סתם דרישה, אלא דרישה למהפכה מוחלטת. ומדובר על העניין במישורין וללא כל דרכי עקיפין "להכשרת הקרקע". המלים היחידות בזכות הברון מובאות בסעיף הראשון, וגם זה בהבלעה. נאמר שם כי ההתיישבות ש"היא מפעלו של העם היהודי כולו" אינה רק מעשה פילנטרופי, אלא יסוד להתחדשות כלכלית וחברתית של העם, וכך הבינו זאת לא רק יהודי רוסיה והמערב, אלא אף רוטשילד עצמו. גם ליק"א הועברו המושבות מתוך אותו עיקרון.

מכאן פונה התזכיר לתיאור המצב החמור תוך הצבעה על האשמים ונסיבות האשמה כלהלן: המושבות המבוססות על היין, והן הרוכ, נפגעו בגלל קשיי שיווק, ובמיוחד חמור הרכר לגבי ענבי בורדו, שעל גידולם כראשון לציון הוצא סכום עתק. אם לא די בכך, באה הפלוקסרה!<sup>91</sup> והרסה כליל את כרמי זכרון יעקב, שפיה ובת שלמה, שגם שם גידלו ענבי בורדו הרגישים במיוחד לכנימה זו. גם מושבות הפלחה אינן מוכנות עדיין לעצמאות, כי אין להן די קרקע, ציודן החקלאי לקוי ועול המסים עליהן כבד מאוד. המושבות שמשקן מעורב סובלות משתי הרעות, והמטעים החדשים שהונגהו בהן טרם הוכיחו רווחיות. גם אם התנאים בארץ – היעדר כנישים ואמצעי

89 המליץ, גיליון 128, 1901.25.6.12.

90 Memoire presenté à Monsieur le Baron Edmond de Rothschild et à la Jewish Colonisation Association, par la Délégation nommée à l'Assemblée générale extraordinaire de la Société pour l'Assistance des Colons et Ouvriers en Syrie et en Palestine, qui a eu lieu le 13/26 Février 1901. רוטשילד וליק"א מאת המשלחת שנבחרה באספה הכללית שלא מן המניין של החברה לתמיכת איכרים ופועלים בסוריה ובארץ ישראל, אשר התקיימה ב-13 / 26 בפברואר 1901, אצ"מ 2 / A242. התזכיר מופיע בעברית, בחשמשות, בספר העלייה הראשונה, כרך ב', בעריכת מ. אליאב, ירושלים תשמ"ב, עמ' 353-358.

91 כנימת עלה הפוגעת בנפצים מסוגים מסוימים. מזכרון יעקב לא ניזוקה אלא הגפן האמריקנית שניטעה שם סמוך ל-1901 על הקמר.

תחבורה, מסים שרירותיים וכל כיוצא באלה – הכבידו על ההתפתחות, הרי בסכומים העצומים שהוצאו על תכניות גרנדיוזיות בלתי מבוססות, על מבני פאר למנהלה ולפקידים (בעוד שלאיכרים נותנים אמצעי קיום ופיתוח זעומים ביותר), אפשר היה להשתית את המושבות על יסודות כלכליים בריאים ולעודד את יזמת המתיישבים במקום לרכאה על ידי סיפוק כל צורכיהם בדרך האפוטרופוסות. אכן, בעצם האפוטרופוסות, ולא רק של יק"א, שורש הרע, כפי שהתברר בקסטינה.<sup>92</sup> ומשמעמדו חובבי ציון על כך, ציידו עתה את המושבה כמה שדרוש לכיסוסה ולא יוסיפו לתמוך בה עוד. אשר ליק"א, זו עוררה תקוות רבות, כאשר הודיעה עם תחילת פעולתה בארץ, כי "כל תכניתנו היא לשפר את מצב המושבות ולתת למתיישבים את האמצעים להגיע לעצמאות על ידי עבודה."<sup>93</sup> אולם מתוך הצעדים הראשונים שנקטה לא ניכרת כלל המגמה לתת למתיישבים לנהל את ענייניהם. כל מה שקרה הוא – צמצום סגל הפקידים ותקציב ההוצאות, לא פעם בעניינים חיוניים. אבל השיטה עודה קיימת, ולא עוד אלא שמיישמים אותה ביתר הכבדה. כל ההבדל לגבי העבר הוא, שהיא מתבצעת על ידי אדם אחד והוא פועל לא עם המתיישבים אלא לעתים קרובות נגדם. אשר לפועלים, הכרוך עשה ליישובם בבת שלמה, בשפיה וב-1896 ייסד למען ישישים ממשפחותיהם את מטולה. גם יק"א הכירה בצורך לישבם, כאשר התחילה לפעול בארץ ישראל, וכך הודיע להם נציגה הראשון בארץ, רודר חיים, ב-1897. גם א. מאירסון, שביקר בארץ ישראל לראשונה ב-1899 מטעמה, כדי לברוק את המצב ולהציע דרכים לפעולה, גילה נטייה כזאת. אך עם ההעברה ב-1900 צומצמו העבודות במושבות, מאתיים וחמישה עשר פועלים יהודים פוטרו (מהם הוחזרו ישישים), ומאומה לא נעשה ברוח ההכטחות שניתנו קודם. הדרוש הוא יישובם של כל הפועלים. ההוצאות על מפעל כזה לא תעלינה על מה שהושקע בהקמת המושבות הישנות. חובבי ציון מעמידים לעניין זה 200,000 פרנק כחלק מן הסכום שידרש.

הצעות המשלחת הן: (א) להסיר את האפוטרופוסות מן המושבות ולאפשר להן הנהלת ענייניהן בעצמאות גמורה; (ב) להקים בארץ ישראל ועדה מנציגי הגופים המממנים את ההתיישבות, נציגי המושבות והפועלים. על הוועדה לתכנן כיצד להשתמש בסכומי הכסף המיועדים לארץ ישראל ואת החזרתם במועד קבוע מראש (מכאן שהכספים יינתנו כהלוואה). על המתיישבים והפועלים להתחייב שיקבלו על עצמם את החלטות הוועדה. על הגופים נותני הכסף המיוצגים בוועדה להבטיח מראש את האמצעים למימוש החלטותיה. הואיל ועבודת הוועדה תימשך זמן רב, על הגופים התומכים לדאוג לכך שלא יתערער בינתיים כליל מעמדם של המתיישבים והפועלים.

מהחלטת האספה של חובבי ציון מז' באדר תרס"א על הצורך בסידור הפועלים

92 את קסטינה — באר טוביה ייסדו חובבי ציון לפועלים בשנת 1896.

93 מתוך חזר נרסיס לזון אל המושבות, 4.2.1900, המונא בתוכיד של המשלחת.

כדי למנוע את ירידתם מן הארץ נותרה בחלק המקרים את ההצעות הללו הרישא בלבד, כלומר – מניעת הירידה מן הארץ אינה נזכרת כלל. הסעיף בדבר יחס נותני הכסף למסקנות הוועדה נוסח בתזכיר לפי דעת המיעוט כאותה אספה. דהיינו, אין מוזכרת כלל האפשרות, שהגופים המממנים יסרכו לפעול לפי מסקנות אלה. בעניין חלקה של י"ק"א בסכום הדרוש לסידור הפועלים אין נזכרים 800,000 הפרנק שנקבו באספה. ייתכן שהמנסחים מצאו שאין זה מן הנימוס לקבוע ליק"א כמה עליה לתת, ושלא קיוו כי תעמיד מצדה, ביזמתה היא, סכום גדול יותר.

כאמור, עובד התזכיר על סמך טיוטות שהכינו האיכרים בארץ לחוד ואחד העם לחוד. לדברי מ. סמילנסקי, התבסס התזכיר בעיקר על מה שעובד על ידי הראשונים.<sup>94</sup> אך אם נתחקה על התפתחות העניינים, ניווכח, שהשקפתו של אחד העם היא ששימשה יסוד למפנה בהלך המחשבה לגבי מפעל ההתיישבות בארץ ישראל. בניקודו בארץ מ-29 בנובמבר 1899 ועד 11 במרס 1900 בשליחות הוועד האודסאי, כדי לעמוד על מצב העניינים ולהמליץ לוועד על דרכי פעולה, כבר גיבש לעצמו עמדה, כי מקורה של המכשלה הוא האפוטרופסות, לא רק של מושבות הברון אלא של כל התומכים ביישוב. למסקנה זו הגיע על סמך ביקורים בכל המושבות ובדיקה יסודית של מצבן הכלכלי והמוסרי. מעמרתו הושפעו, כאמור, כל האיכרים, שלא לדבר על חברי "בני משה" שביניהם, כגון מ. סמילנסקי. על ממצאיו הרצה לפני הוועד האודסאי, ובאותה הרצאה יש הרבה מן הנתונים המובאים בתזכיר.<sup>95</sup> את דעתו הנחרצת בעניין זה הביא באספה של חברת חובבי ציון, כפי שכבר הוזכר. הוא גם המריץ את חברי המשלחת בעבודתם ותרם הרבה לכך שבכלל יצאה לדרך. במלים אחרות, הוא עמד מאחורי המפנה בגישה להתיישבות, והיה הרוח החיה בעבודת המשלחת כולה. גם אם הטיל ספק רב אם יוכתר המאמץ בהצלחה, בוודאי קיווה בסתר לכו כי משהו יושג. לא ייפלא אפוא, כי הוא היה זה שנפגע יותר מכל חבריו כאשר נטרפו הקלפים, אך בזה יש משום הקרמת המאורח.

משהגיעה המשלחת לפרוץ, ביקשו נורדאו ומרמורק להיפגש עם חבריה, אך הפגישה לא התקיימה, כי גרינברג, ראש חובבי ציון, חשש שמא "הברון והיק"א יאמרו כי מתאחרים עם הציונים מתנגדיהם,<sup>96</sup> דעה שכבר השמיע אחד העם, ומעידה שוב על העוינות בין חובבים מובהקים לציונים.<sup>97</sup>

94 מ. סמילנסקי, רחובות, רחובות תש"ז, עמ' 51.

95 ההרצאה מובאת בחוברת "דברי הביקורת לענייני המושבות בארץ", על ידי א. גינצברג והאגרונום א. זוסמן, אורסה תר"ס. כאמור, "היישוב ואפוטרופסיו" (כתבי אהר"ע, עמ' רל"א), הציג את עמדתו ביסודיות רבה יותר מאשר ב"דברי הביקורת" ולפי דבריו במכתביו רוככה הרצאתו בחוברת). אולם מכיוון שהמאמר הופיע לראשונה באמצע שנת תרס"ב (השלח, כרך ט', חוברת ב', ארץ-סיוון תרס"ב), דהיינו, זמן רב אחרי פרשת המשלחת, מצאתי לנכון להסתמך במה שנוגע לתזכיר על הפרסום שקדם לאירוע זה.

96 המליץ, גיליון 129, 1901.29.6 / 16.

97 חובבים מובהקים — אותם חובבי ציון שלא השתייכו להסתדרות הציונית, כגרינברג ואחד העם, ושהתנגדו לציונות המדינית מכל וכול.



עתה החלה ההתרוצצות בין אנשי יק"א ומקורביו של רוטשילד. התעוררה שאלה מה לעשות אם הנדריב לא יסכים לקבל את נציגי האיכרים. גרינברג מצא כי אין רע בכך, שכן "כפי שנודע לי פה ביותר צריק הברון בכל פעולותיו והאכרים אינם ממכירי טובה."<sup>98</sup> ניכרת כאן הנטייה שרווחה בקרב חובבי ציון הוותיקים לענות אמון אחרי רוטשילד. אך ברוב דעות הוחלט לעמוד על כך שיתקבלו גם אנשי ארץ ישראל. לאחר השתדלות אצל צדוק כהן ונרסיס לוון, נשיא יק"א, נקבעו שתי פגישות עם הברון, האחת ב-13 במאי והשנייה ב-14 בו. יתקבלו אצל הנדריב המישה צירי רוסיה ואיכר אחד. הפגישה ב-13 במאי נקבעה לשעה שתיים אחרי הצהריים, אך כבר בבוקרו של אותו יום הודיע צדוק כהן כי הברון יקבל בתאריך זה רק את נציגי חובבי ציון ואף לא איכר אחד. לאיכרים ייעד ראיון נפרד, "כי דבריו שידבר עמם יהיו לא כל כך נעימים."<sup>99</sup> וכך היה.

חובבי ציון באו לפריז מתוך הנחה, שעם ההעברה ליק"א אין הברון חולש עוד על מפעלו הארצישראלי ויק"א היא האחראית לכל הרע המתרחש עכשיו. לפיכך ביקשו לגלות את עיניו, למען ישפיע על החברה לשנות את דרכיה. אולם כאשר השתדלו להשיג מאת נרסיס לוון ישיבה עם הנהלת יק"א, אמר להם הלה כי הכול הלוי ברוטשילד. "הכסף שלו והוא נשיא הקומיסייה [הוועד הארצישראלי] שהקים רוטשילד עם ההעברה ליק"א."<sup>100</sup> הדבר הזה התברר להם מעל לכל ספק כאשר נפגשו עם הנדריב. אותה טעות ערערה את הנחת היסוד שעליה התבססה המשלחת, כלומר, מחשבתם להטות לצדם את הברון בהתמודדות עם יק"א. מצב זה נתן את אותותיו בכל ההתרחשויות הבאות.

הואיל ורוטשילד סירב לקבל את האיכרים יחד עם חובבי ציון, ופועלים לא הזמנו על ידו כלל, הלכו לפגישה אתו ב-13 במאי חובבים בלבד, והם: גרינברג, ברב"ש, צ'לנוב ואוסישקין.<sup>101</sup> בתחילת הראיון נמסר לו התזכיר בצורה "משופרת": הושמטו ממנו "העובדות ועוד איזה דברים", ולפי שעה – ללא חתימת האיכרים. הפגישה נמשכה קרוב לשעתיים, ואם כי רוטשילד לא חרג מגבולות הנימוס ביחסו לחובבים, אין לומר שהשמיע להם דברים "נעימים" במיוחד, מר גם שאת הדברים ה"לא כל כך נעימים" שהועיד לאיכרים מסר בעצם אף עתה. ראשית הודיע, כי גם הוא, כחובבים "מביט על הישוב כעל דבר לאומי ולא כעל דבר פרטי. הפצתי להוכיח, כי גם היהודים מוכשרים לשנות את חייהם בפלשתינה, כי מוכשרים הם גם לעבודה." אולם הוא התאמזב קשות, כי "האיכרים חיים חיים עירוניים ואינם עובדים." אין הוא יכול לסלוח להם אותה "חוצפא גדולה [...] בהרעישם את התבל [...] אינני חפץ שהאכרים יתבררו עמי, אינני סובל אותם." ואשר לפועלים – לגנותם לא גינה, אך הודיע חד וחלק, שדי לו במושבות שלו ואינו מוכן "להתעסק גם

98 הערה 96 לעיל.

99 ש.ס.

100 ש.ס.

101 ש.ס.

עמהם. בין יתר הדברים שהשמיע הטיה ביקורת בציונות המדינית, "שלפי דעתו תרע לעניין, אך בישר גם בשורה טובה, והיא שיק"א כבר רכשה הרבה ארמה לישב עליה את האיכרים הנפלטים מן המושבות הקיימות, וארמה זו – הוא אשר מסרה ליק"א "עם סכום ידוע."

יש להניח כי בראיון שנמשך, כאמור, קרוב לשעתיים, התבטאו גם החובכים ואולי התפתח ויכוח, אך אין על כך דיווח. מכל מקום, מה שידוע הוא, כי חברי המשלחת חזרו מן הפגישה מדוכדכים מאוד ושאלו את עצמם כיצד ינהגו אם רוטשילד ישוב וידבר עמם באותה רוח כפעם הבאה. אחד העם נקט עמדה קיצונית והציע לומר לנדיב, כי "הישוב הוא קנין הלאום כלו ולא של איש פרטי. העם רוצה בישוב חפשי ובריא ולא דמורליזציה. אם לא תסכים שתהיינה פעולותיך לרוח הלאום הננו מרשים לעצמנו להביע לך מחאה בשם כל הדיליגאציה ולהגיד לך, כי מוטב שתתפטר ממנו לגמרי." פרט לר"ד לייב כהן, שתמך בהצעת אחד העם, ומשה סמילנסקי, שנמנע מלהביע דעה, התנגדו לה הכול. גרינברג, נאמן לגישתו המסתייגת מן האיכרים, מצא כי מרוטשילד, שהוציא כבר "הרבה מיליונים" על המושבות, אין לדרוש אלא לבקש: כי הפקידות של יק"א אינה כה רעה; כי "אני מאשים ביותר את האכרים." כאשר מחה מאירוביץ' מראשון לציון על גינוי זה, טען גרינברג כי "כל דברי שאמרת נגד האכרים לא מלבי הוצאתי ולא השקפתי הפרטית היא." הם מבוססים כולם דווקא על ממצאיו של אחד העם, המופיע עתה כפטרוני היישוב. (למען הדיוק יאמר, שאחד העם לא מצא לומר מלה טובה על פקידות רוטשילד-יק"א כאשר דיווח על ביקורו בארץ, ותלה בה את עיקר המכשלה.) אוסישקין המעשי לא נכנס כלל לדקרוקי עניות של לאומיות ועצמאות היישוב, אלא נקט עמדה מציאותית, כאשר הביע חשש, שלנוכח המחאה שמציע אחד העם עלול רוטשילד לנטוש את היישוב כליל, וכיוון שכך "יותר טוב שתהיינה עוד מושבות בארץ ישראל במצב כזה מלראות כי רק האשכנזים והטמפלרים מוכשרים לייסד מושבות ולא היהודים." עתה שינו את נוסח המחאה, ואחד העם הציע, כי הרברים יאמרו לברון לא בשם המשלחת אלא בשם כל חובבי ציון ברוסיה, בלי לערב בעניין את השליחים מארץ ישראל. האם הישב ומצא, כי שיתופם של האיכרים יכביד את לנו של רוטשילד, או שמא הייתה זו אינטואיציה בלבד? במקרה כזה, הזהיר מאירוביץ', יאסוף הנדיב ידיו מן היישוב ללא כל ספק. כאן פנה המתיישב בשאלה דרמטית לנציגי חובבי ציון, אם אפשר לסמוך עליהם שיהיה באפשרותם "להחזיק בידנינו בעת הצורך בלחם יבש." רק אז אפשר להסתכן. אך הנשאלים ענו, כי "הכחות של חובבינו ברוסיה רפויים ואין לסמוך עליהם." כללו של דבר, גם ההצעה החדשה נדחתה (בתשעה קולות נגד חמישה) ונתקבלה הצעת אוסישקין לומר לברון, כי "חושבים אנו לחוב מוסרי להוריע בשם כל חובבי ציון, אם תמשך גם להבא בהישוב השטח הנוכחית, תרע עוד יותר להישוב ובעד התוצאות של המשכת השטח איננו יכולים לערוב." משנתקבלה הנוסחה הזאת, סירב אחד העם להיות הרובר הראשי של המשלחת והתפקיד הוטל על צ'לנוב, שהיה ידוע כאדם נעים הליכות ונוח להידברות. אחד העם ביקש לשחררו מן הראיון הצפוי,

אך לא ראה את עצמו זכאי להימנע מללכת, כאשר הוטל עליו לעשות כן על ידי שאר חברי המשלחת. האם צריך לומר שאפילו הנוסח המרוכך של אוסישקין לא הושמע? התעורר עוד ויכוח: אם להחתים את הנציגים מארץ ישראל על התזכיר המלא, ללא "שיפוצים", שאמרו להגיש לברון, והוחלט, כי אמנם יחתמו, ודבר זה קומם את רוטשילד עד אין שיעור.

התזכיר הוגש לנדיב שעתיים לפני הראיון (העתקים ממנו נמסרו גם לנרסיס לון ולצרוק כהן) שהתקיים ב-14 במאי 1901, ואותו החזיק רוטשילד "בידיים רועדות" כשהוא מלא הימה בקבלו את "הנבחרת" של המשלחת: אלה שהתייצבו לפניו בפגישה הקודמת בתוספת אחד העם. עתה מבין הוא את המזימה, קרא. אתמול נתנו לו גלולה מתוקה כדי להגיש לו היום "דבר מר. [...] איך הרשו לעצמם האכזרים לחתום תחת הממורדרוס?" (אחר כך ינסה גרינברג להפיס את רעתו בתירוץ, שהאיכרים לא חתמו מרצונם אלא משום שנבחרו כצירים על ידי חובבי ציון ברוסיה). "מחופש אין לנו אף מה לדבר [...] הכל שלי, אני נותן כסף ואנהל את הדבר כרוחי ומי שלא ישר בעיניו יכול לצאת. אין רשות לשום חברה להתערב, אף כי אכבד את חובבי ציון מרוסיה, כי גם פעלו הרבה בהישוב." עתה ניגש לפרטים: אינו יכול להנהיג יינות פשוטים, כפי שנדרש בתזכיר, כי לאלה דרושים יקבים גדולים, "זלי אין כבר כסף ולכן נטעתי מיננים משובחים." (כפגישה עם האיכרים ירחיב את הדיבור על נושא זה ויאמר, כי הענבים הפשוטים מניבים הרבה יותר ממה שהשוק מסוגל לקלוט וגם מחזיריהם נמוכים, ואילו הזנים המשובחים מניבים מעט ומחזרים גבוה). אינו מוכן להעביר את היין לאיכרים שינהלו את שיווקו. הם רוצים להיות "רק סוחרים ולא לעבוד. אין להם שום יחס עם מכירת היין. זה לא עסק שלהם. הם צריכים רק לעבוד, הם רק הפועלים שלי." בסוף דבריו גתרכך מעט ואמר שיש ברעתו להוסיף אדמה למושבות אחרות.

מפגישה זו נשתמרו כמה דברי ויכוח. למשל, גרינברג הזכיר לרוטשילד, כי לפני חמש שנים אמר לו ש"פלשתינא אינו מונופולין. הישוב אינו קנין יחידי." רוטשילד לא הכחיש. "אמת הדבר," השיב. "כך אמרתי והנני מקיים. הנני הולך יד כיד עם חובבי ציון. גם הם עשו שגיאות." הוא הודה עתה, כי קשייו נבעו מכך שלא יכול היה למצוא מנהלים ישרים. "איש נאור בעל כשרון אינו רוצה לעזוב את פאריז ולהתישב בפלשתינא." וכאן השמיע, למרבה הפליאה, דברים כדורבנות נגד אלי שייר, המפקח על המושבות מטעמו שפעל בארץ ישראל משנת 1883 ועד 1900, ושנרמזה היה שהנדיב אומר אמון אחרי כל מעשיו. "עם שייר, גילה הברון, נלכדת. עתה גרשתיו עם כל בני סיעתו<sup>102</sup> ושמה אנכי כי מצאתי איש כלבבי, איש ישר כה' פריינתי," אותו פריינטי שהאיכרים בארץ גיבחו לא פחות מאשר את שייר.

102 על פרישתו מתפקדו כמפקח על מושבות רוטשילד בארץ ישראל כותב שייר כלהלן: ב-1899 נפלתו שוב למשכב. באותה שנה חלה גם הברון במחלה חמורה. [...] המושבות היו למעמסה על שנינו. בדצמבר הוא העבירן ל-JCA ויק"א [...] ומיום זה שוב לא הייתי צריך לטפל בהן. וש. שייר, ויברונות, ירושלים תשמ"ג, תרגם מצרפתית אהרן אמיר, עמ' 415.

צ'לנוב טען, שעם כל נדיבותו של הברון מגבירה הפקידות את הדמורליזציה. הוא אפילו העז להעיר, כי "בקניית אדמה לבד לא תצלחו. נחוץ לתת להאכרים את האפשרות שיתפתחו בעצמם." תגובתו של רוטשילד הייתה, שחופש כבר ניתן לאיכרים משהקימו לעצמם ועדים משלהם וקיבלו לרשותם את כתי הספר. אבל אם "המה הפצים להיות חפשים על חשבון כספי, ישלמו כל המגיע לי ויהיו חפשים." ועל חשבון כספו – נזכר במה שהרתיחו בביקורו בארץ ישראל – "נשיהם נושאות כובעים עם נצות. זאת היא דימורליזציה [!] קשה!" כאן מצא אחד העם לומר, כי "האכרים אינם אשמים בזה. הם רואים את מעשי הפקידים ומחקים." על כך רוטשילד: חובבי ציון רואים חובה לעצמם להצדיק את האיכרים ויהי מה, במקום שיאמרו להם כי אינם מתנהגים כראוי. הנה, בפתח תקווה נתנו להם אדמה ובמקום לעבדה כמו ידיהם מסרוה בחכירה לערבים והרוויחו כסף קל!

על הפועלים דיבר הנריב מתוך אהדה. "הוגר לי," לחש לגרינברג, "כי מתעניינים הרבה במצב הפועלים. הנני מרגיש ויורע, כי הפועלים המה החמר היותר טוב." אך שוב טען, כי אין לו כסף למענם. אחר ההדור שני, שאל: כמה דרוש למשפחה? 250 דונם? "יש לי אדמה," הוסיף, "ואתן להם." הוא חשב על האדמות שהיו לו בחוזה, שכל התיישבות של ממש לא קמה עליהן, לא של פועלים ולא של איכרים.<sup>103</sup>

ההרגשה הקשה שפקדה את חכרי המשלחת אחרי הראיון עם רוטשילד התבטאה יותר מכול בדברי אחד העם שהרשימו מאוד את הנוכחים. רוטשילד העמידם על טעותם, אמר. מתברר כי "לא לאום אנחנו," שיש לו "דבר לאומי, הוא הישוב." היישוב אינו אלא "קנינו של איש פרטי המתנהג רק כחפצו ורוחו. צריכים אנחנו לעזוב אותו, מבלי לעשות ולחשוב יותר על אודותיו. אולי בעוד המישים שנה נהיה מוכשרים לבנות ישוב לאומי שיהיה קנין הלאום באמת ולא בשקר." דברים אלה ביקש אחד העם לרשום בפרוטוקול. מעט אחר כך חזר לאותו נושא והתבטא ביתר חריפות כך: "רמז אחד של איזה פקיד יותר חשוב ונכבד בעיני הברון מהסתדרות האיכרים. תנועתנו כלה תלויה רק באיזה קפריז של איש יחיד. התנועה הזאת איננה עממית, איננה לאומית, רק של הברון לברו [...] להישוב הנכחי כמו שהוא אחיה מהיום שונא גדול ואם ישתנה לאחר אהבהו!"<sup>104</sup> מלים אלה לא דרש הדובר להביא בפרוטוקול אך הן הובאו ככל זאת.

חילופי הדברים בין אנשי המשלחת החריפו והלכו, עד ששמילנסקי התפטר ממנה בהכרזה "כי מה שלא יוקח בידים אין. צירי רוסיה רפויים. לדרוש מהם אי אפשר." ברב"ש, חובב ציון עתיר ניסיון וסתגלן, אמר, כי יש להיכנע למציאות ולסבול, שהרי עם ישראל ידוע סבל הוא. גרינברג מצא שלא כל מעשיה של המשלחת הסתיימו

103 הפרוטוקולים על פגישות משלחת חובבי ציון עם רוטשילד וריזניה — ב"המליץ", גיליון 130, 14 / 27.6.1901.

104 אין ספק כי הדברים נאמרו כרוסית, ואילו כאן (וגם דברי אחד העם להלן) מובאת הגרסה שהתפרסמה בתרגום עברי ב"המליץ" (גיליון 131), אשר הייתה רחוקה מאוד מסגנונו העברי המנופה של אחד העם.

ככישלון. יש גם הצלחת מה והדברים ישתנו בהדרגה. מלחמה גלויה בכרון היא לדעתו שגיאה גדולה. הכלל – האנשים החלו להסתגל למצב הנתון, אך המלה האחרונה טרם נאמרה. עדיין ניהלו משא ומתן עם אנשי יק"א, ומה שחשוב יותר – ליום שישי, 17 במאי 1901, נקבע הראיון של נציגי האיכרים עם רוטשילד.<sup>105</sup>

כיוון שסמילנסקי התפטר מן המשלחת, התייצבו לפני הנריב ארבעת האיכרים הנותרים: מאירוביץ', שוב, קרניאל וראב. קבלת הפנים הייתה קרה ופוגעת: האנשים לא נתבקשו לשבת ועמדו כל משך הפגישה, וכנראה עמד גם רוטשילד כל אותו זמן. מאירסון, שפגשם במסדרון ואחר כך נכח כראיון, התעלם מהם.<sup>106</sup> הנריב פתח בעקיצה: "נעים לי להיווכח" אמר, "שמצבכם אינו כה חזק כפי שאתם טוענים, שהרי נמצא לכם די כסף וזמן לכוא במשלחת לפריז, וזאת לא פעם ראשונה בשנה זו. נדמה לי שהייתם יכולים לנצל באופן מועיל יותר גם את זה וגם את זה." כאן ניגש לעצם העניין וניסח בצורה שונה מזו שהביא לפני החובבים את מטרתו במפעלו בארץ ישראל: "אני מצדי הקרבותי למענכם קרבנות גדולים, יותר מדי גדולים." אבל הוא עשה זאת לא למען המתיישבים, אלא משום שביקש "לבסס בארץ ישראל עובדים עברים חרוצים" שבאו ארצה מיומתם ועל השבונם. "אני מצדי לא הכנסתי איש לארץ." לפיכך אינו חייב למתיישבים דבר. כאשר חזר מאירסון משליחותו בארץ, "נטה אליכם חסד הרבה יותר מדי." רוטשילד והוועד שהוא עומד בראשו סירבו לקבל את עמדתו, כי האיכרים אכזרם.<sup>107</sup> "נהניתם כמו ילדים מן הקרבנות העצומים שהקרבתם," אמר. "חיותם מן היד אל הפה על הכסף שפיזרתם, והסתחתם מדעתכם לחלוטין את דאגות המחר. כלום הייתם יכולים להשיג אי פעם מטרה זו [...] באורח חיי המותרות, בבתים ובבגדים כמו אלה שראיתם" ביקורו האחרון בארץ ישראל משמצא את הנשים "לבושות כמו גברות עירוניות וחוכשות כובעים גדולים עטורי נוצות,"<sup>108</sup> החליט שכך העניין לא יוכל להימשך ויש לחולל מהפך. לפיכך

105 על פגישת נציגי האיכרים עם רוטשילד נשתמרו שלוש גרסאות: האחת, כעברית בתוך פרוטוקולי המשלחת שהתפרסמו ב"המליץ", המליץ, גיליון 132, 30.6.1901 / 17: השנייה – בצרפתית, והיא נאומו של רוטשילד בלבד, כפי שרשמה (וודאי גם שיפצה) מזכירו של רוטשילד, גסטון וורמסר; השלישית – אף היא בצרפתית, רשומה במכתב ששלח א. מאירסון אל ש"ט פריינטי ב-21.5.1901, הכוללת את דבריו של רוטשילד לאיכרים כפי שרשמו וורמסר, ככמה השמטות, תוספות ושינויים, וכן מלים אחרות על תשובת מאירוביץ' לרוטשילד וסיכום בלתי ממצה כלל של מפגש הנריב עם נציגי חובבי ציון ושתי התערות שמורות באצ"מ 7073 / 0115. בחרתי להביא כאן את הדברים כפי ששלחם מאירסון לפריינטי, ואצ"ן בהערות אותם פרטים שהובאו מן הגרסאות האחרות. בסוף המאמר מונחת גרסת מאירסון במלואה בתרגום עברי.

106 פרטים אלה – המליץ, גיליון 132.

107 בגרסה של וורמסר אין הדברים על מאירסון נוכרים, ויש להניח שמאירסון, מחבר המכתב לפריינטי, היה מעוניין שידעו בארץ כי הוא נטה חסד לאיכרים.

108 הדברים על נשות האיכרים אינם מופיעים בגרסה של וורמסר. האם ידע מזכירו של רוטשילד כי לא נשי האיכרים הופיעו כזו וראה הדברים לעיל שאליהם מתייחסת הערה 7. מכל מקום, אין ספק שרוטשילד אמר מלים אלה, כי הן מופיעות גם בגרסה של המליץ, גיליון 132.

פיטר את הפקידות הוותיקה ושייד בראשה, "שהתייחס אליכם בסלחנות יתרה."<sup>109</sup> במסרו את מושבותיו ליק"א דרש ממנה "שינהגו בכם בחומרה למען תלמדו לחיות כמו איברי כל העולם, המתפרנסים מעמל כפיהם בלבד." האיכרים אין להם שום תביעות כלפי עצמם ומטיחים את כל האשם בפקידות, ואף חתמו על התזכיר שהגישו לו חובבי ציון, "תזכיר לא הוגן."<sup>110</sup> אכן, עליהם להתפרנס מן הגפנים, אך לא על ידי החלפת הזנים המשובחים בפשוטים. מחירי הענבים ירדו בכלל, וכדי להרוויח, על האיכרים לשנות את ורכי עבודתם, הם "שכמעט אינכם נכנסים לכרמיכם. נשיכם וילדיכם יושבים בבית במקום לעבוד והעבודה נעשית כמעט כולה בידי פועלים ערביים." ואל יסתפקו רק בגפן. ינהיגו ענפי חקלאות חדשים ויימנעו מלטעון שאין הם מכניסים הרבה. "איכר אינו בודק כמה מכניסה עבודתו. אין הוא מזלזל בשום הכנסה." אלא שבמקום לעבוד הם רוצים לסחור ביין, אבל סוחרים יהודים יש מספיק ואין להוסיף עליהם. בממכר היין עוסקים מומחים, ואילו על האיכרים לעמול בשדותיהם ותו לא.

הוועד לענייני המושבות המוצע בתזכיר אינו אלא "בדיחה חסרת טעם." ינהלו האיכרים את ענייניהם הפנימיים כרצונם, אך יק"א לעולם לא תפקיד בידיהם את קרנות ההתיישבות המיועדות לארץ ישראל. על השימוש בכסף שהוא מקציב יפקחו האנשים שבחר בהם הוא. ולגופו של עניין, אמת היא שחסרה קרקע לזכרון יעקב ולראש פינה, ולחן תיקנה ארמה ויישובו עליה איכרים, אבל לא תינתן עוד "אף פרוטה של תמיכה מתמדת. אלה שלא יצליחו להתפרנס מעבודתם יסולקו ללא רחם. יק"א לא תהיה לכם פרה חולכת כפי שהייתי אני עד עתה."<sup>111</sup> המתישבים החדשים יחויבו להתזיר את ההוצאות שיוציאו עליהם, וזה יהיה המאמץ האחרון למענם מצד יק"א. אם ייכשל, יהיה בזה סוף פסוק. אבל "אני חושב שאם תתמסרו לעבודות הגדרשות מכם בכל מאורכם, תצליחו להסתדר."

בחימה יתרה דיבר רוטשילד על פתח תקווה, שכיינה את מתיישביה "נגבים" בגלל אותה חלקת ארמה שבמקום לעברה במו ידיהם החכירה לערבים, כפי שטען לפני שליחי החובבים. אם רוצים אנשי המושבה בארמה שמסרו לו ושנטע עליה פרדסים – אדרבא, אבל קודם יחזירו את כל ההוצאות שהוציא על פרדסים אלה. אם היה ברעתו קודם להוסיף לפתח תקווה ארמה ולבססה על משק מעורב, עתה חזר בו מרעתו והמושבה לא תקבל מאומה.<sup>112</sup>

109 בגרסה של וורמסר וב"המליץ" אין שייד נזכר, אולם כפי שראינו, תלה רוטשילד אשמה כבדה בשייד, כפי שטען לפני השליחים של חובבי ציון.

110 ב"המליץ" כתוב: "אתם הרשימתם לעצמכם לחתום מתחת למפורזדום, לדרוש קומיטיא על כסף שלי" הרברים הנמסרים בעיתון הם מטבע העניין מקוטעים, כי נרשמו לפי ריווח האיכרים ליתר חברי המשלחת, ולא ישירות מפי הנרייב, אך הם משקפים היטב את הלך רוחו הוועד, הן בתיאור התנהגותו, הן בציון קריאות שהשמיע מדי פעם: "לא ולא", "די, די, די", וכו'.<sup>111</sup>

111 בגרסה של וורמסר לא נזכר עניין הפרה החולכת, אך היא כלולה גם בגרסת "המליץ".

112 אחרי משא ומתן כמשך שנה עם עשרים ושמונה האיכרים, ניתנה להם "ארמת החמרא" (ואתו

רוטשילד דרש מן הנוכחים למסור את דבריו לחבריהם בארץ, וכדי להכטיח שלא ירככום הודיע להם שישלח את הגאום לפריינטי למען יביאו ליריעת המתיישבים כמות שהוא, ללא סילוף, וכך אמנם עשה.<sup>113</sup> עתה קרא לעומתם: "יכולים אתם לכתוב בעיתונים, קראו לעזר, יכולים אתם לפנות אל הממשלה, עשו סקנדלים: וארע מה לעשות."<sup>114</sup>

תוך כרזי דיבורו ניסו כמה מן הנוכחים להגיב, אך הוא לא הניח לאיש להגיד מאומה. רק לאחר שסיים והתיישב (האורחים המשיכו לעמוד), נתן למאירוביץ את רשות הדיבור, והלה הצטרק בכך שלאיש לא הייתה איוו "מחשבה וזה" בקשר לכספו של הנדיב. כל מה שהאיכרים רוצים הוא לשלם לו מעט מעט את חובם ולעמוד ברשות עצמם וכך לשפר את המצב בעזרת ועדיהם, כי הרבר ררוש. אם יתנהל הכול כראוי, יתברר לברזן "כי העמל לא יהיה לחינם" ויש לקנות שכזאת יזוכח כאשר יבקר בארץ ישראל. גם רוטשילד הביע אותה תקווה, ובוה נסתיימה הפגישה.

כאמור, ביקרו חברי המשלחת, במקביל לפגישות עם רוטשילד, אצל כמה מראשי יק"א. הדבר נעשה באורח פרטי, כי יק"א עמדה בסירובה לקיים דיון רשמי של גוף מייצג משלה עם המשלחת כולה. גרינברג, אחד העם ומאירוביץ נועדו עם גרסיס לזון, ועל דבריו של הראשון, כי מטרת התזכיר של חובבי ציון הייתה "להפיץ אור על ההנהגה השלטת, כי תזיק להתפתחות הישוב", ענה לזון, כי הוא אמנם מאמין בחופש, אבל "אין מניחים כסף באוויר". כאן העיר אחד העם, כי יישום הכספים בהתאם לתכנון של ועדה שעליה מרכז בתזכיר, אין פירושו הנחת כסף "באוויר". גם מאירסון, בפגישה עם אחד העם, טען שרוטשילד לא יסכים לעולם להשמיט מידי את העניין ולמסרו לאיכרים "בחופשיות".<sup>115</sup> עם מאירסון נפגש גם גרינברג, ששמע מפי בעל דברו כי הנדיב מלא חימה על היותם אליו מצד האיכרים והחובבים, וזה כאשר משפחתו מסיתה אותו להשליך הכול אחר גוו לאחר שייתן לכל אחד מן האיכרים אלפיים – שלושת אלפים פרנק ויגרשם. אשר לפועלים, הדגיש מאירסון, שהמדובר בחורן, ושם הקשיים עצומים (והוא ידע מה הוא סח, כי כל תכנית ההתיישבות של רוטשילד בחורן התנפצה אל סלע המכשולים שהערימו התורכים), ולכן מוטב שחובבי ציון ייסדו למענם "חרושת מעשה" כגון ייצור כפתורים, ואז יק"א תעזור. אלא שהפועלים אינם רוצים לעבוד, ואם כך – מאומה לא יועיל להם.<sup>116</sup> על עצלות דיבר גם ריינך, כאשר קיבל לראיון את גרינברג, אך התייחס בעניין זה לאיכרים. הם אינם ראויים למיליונים שהוציא עליהם רוטשילד, כי עצלים הם, טען. ביק"א כועסים מאוד על חובבי ציון והציונים, כי הם מצדיקים את הפועלים

שטח שעליו נטע רוטשילד פדרסים, והם התחייבו להחזיר בתשלומים לשיעורים את אשר הוצא עליה. יק"א נתנה להם כסף למשק וביטלה חלק מחובותיהם (ראה יערי-פולסקין, עמ' תפ"ו).

113 הרבר נעשה על ידי מכתבו של מאירסון לפריינטי מ-21.5.1901 (הערה 105 לעיל).

114 המובאה האחרונה ושאר הרברים עד לסיום הראיון עם רוטשילד הם לפי "המליץ", גיליון 132.

115 המליץ, גיליון 130, 27.6.1901 / 14.

116 שם, גיליון 131, 28.6.1901 / 15.

והאיכרים ומכפשיים את שמה של החברה ושל הכרזת כאחר. "בכאב לב" החליטה יק"א לקנות ארמה ולהעביר אליה את מחצית האיכרים, בכאב לב – משום ש"הקולוניזציה רעה". ומדוע, אם כן, רכשה יק"א את הקרקע הנוספת? "דק להרגיע את רוח העברים והיהדות". מתברר, שיק"א התחשבה בכל זאת בדעת הקהל. ריינד לא שינה את טעמו מאז כתב לנציגי הפועלים ב-1900 והיה גם הפעם עיין ופסקני. הוא הודיע נחרצות, כי פגישה בין המשלחת להנהגת יק"א מיותרת: אם תתקיים – לא ישתתף בה; אך הוא בטוח שלא תתקיים, ואמנם צדק. אף על פי שהכריז בתחילת הראיון, כי לשווא מאשימים אותו שהוא מתנגד ליישוב ארץ ישראל, בהמשכו טען כי צריך לישב רק באמריקה. הוא נגע גם בשאלת הפועלים: הכטחת הכרזת הברון לישבם בחורן אינה מעשית, כי ספק גדול אם יושגו הרשיונות לכך (כמה צדק!) וגם יושבים שם בדואים. ינסו נא להשיג לפועלים עבודה, וזו תימצא ללא ספק באדמות שתרכוש יק"א בשביל האיכרים הנפגעים מן המושכות הוותיקות. לישבם אי אפשר. מוטב שילכו למצרים ולמקומות אחרים. גם בפיתוח תעשייה או מלאכה לא תיוזם יק"א דבר. יתחילו בכך חובבי ציון, ואז תיתן גם יק"א את חלקה. אם ימצאו פועלים "שהאידעע תפעול עליהם ביותר – ישארו במקומם, רק אני אני מקבל על עצמי שום אחריות בזה", פסק.<sup>17</sup>

המשלחת התכנסה כמה פעמים כדי לרונ מה לעשות לנוכח עמדתם של אנשי פריו. המתכנסים מצאו שחרף הטחות האשמה באיכרים, בכל זאת הבטיח להם רוטשילד משהו – תוספת אדמה, ואילו מן הפועלים, בעיקר כמה שנוגע להתיישבות, משכו ידיהם גם הוא גם יק"א. כמה מן החברים מצאו שיש מידה של אמת בטענות הצרפתים. צ'לנוב אמר כי אכן "הפועלים אינם חפצים לעבוד". וכרב"ש שאל: "מדוע אינם חפצים הפועלים להתקיים בארץ ישראל רק על עבודה בלבד בעת שקולוניזציון דבר שאי אפשר הוא?" לדעתו, יש לדרוש עתה מיק"א שתפתח למען הפועלים תעשייה ביתית ותעסיקם בחוות, דוגמת סג'רה. כך סבר גם אוטישקין, אף על פי שקודם רש למענם התיישבות.

נציגי הפועלים התנגדו להצעות אלה בכל תוקף, וחרל"פ הרחיב את הדיבור על כך: תעשייה ביתית "לא תספיק למחיה" ולחוות אין להסכים, "מפני העבדות השוררת שם במלא מובן המלה". חוץ מזה הפועל בארץ ישראל כבר הזקין ועוד מעט יאמרו לו כי כבר אינו מסוגל להתאכר ויגרשוהו מן הארץ. את דבריו סיים במלים אלה: "הננו מודיעים בשם כל הפועלים, כי לא נולדנו עבדים ולא נהיה זאת. אין רשות לשום איש ללחוץ אותנו שנהיה מה שאיננו חפצים להיות או לעשות איזה דבר בעדנו נגד רוחנו. אוהבים אנחנו את הארץ והעבודה וחפצים אנחנו בכל נפשנו להשאר בה ולעזוב שם גם את בנינו אחרינו". הדרישה היא – יישובם כאיכרים.



מן הראוי לציין כאן את ההבדל היסודי בין פועלי העלייה הראשונה לבין פועלי העלייה השנייה: בעוד שהראשונים לא ראו את עתידם כפועלים אלא כאיכרים, האחרונים ראו עצמם כפרולטרון, ומאבקם התרכז דווקא בעבודה כשכירים, "כיבוש העבודה" המפורסם.

המשלחת החליטה פה אחד, פרט לנציגי הפועלים, כמובן, לנסות דבר אל יק"א בעניין המלאכה והחוות. ההחלטה הייתה מיותרת, כי אנשי יק"א לא זוו מעמדתם.<sup>118</sup>

נשאלה השאלה, מה תעשה המשלחת עתה. העניין נידון אחרי פגישתם השנייה של נציגי חובבי ציון עם רוטשילד ב-14 במאי ועוד לפני שנועדו האיכרים עם הברון. כזכור, באספת חובבי ציון באודסה מצאו המשתתפים עוז בנפשם להחליט, שיש להשיג את המטרה בכל הדרכים: בקשה, דרישה, רעת הקהל, מחאה פומבית. עתה נטשה התעוזה את החברים, וכפי שכתב אחד העם, "נשכחו כל 'הפרינציפלים' ונעזבו כל הפראזות הגדולות, והרי אנו שנורדים מבקשים נדבות כעני כפתה, כמו שעשינו בכל משך עבודתנו 'הלאומית' (!) בעשרים השנים האחרונות."<sup>119</sup>

הואיל והיה חשש גדול, שאם יינקטו צעדים קיצוניים יזנח רוטשילד את המושבות, ומאחר שנציגי חובבי ציון הבהירו לאיכרים שבמקרה כזה לא תוכל חברת החובבים לתמוך בהם אפילו תמיכה זעומה, נסוגו הכול, חוץ מאחד העם ועוד שניים (סמילנסקי ולייב כהן) מנקיטת אמצעים קיצוניים. גרינברג גם הודיע לאיכרים, ש"אם יעשו איזה דבר בפלשתינה שיויק להרברים הקיימים עתה בפלשתינה, אנחנו [...] נפרסם, כי האכרים אינם שוים שנעזור להם." עם זאת החליטה המשלחת לא להתפור (ולא ברור אלה תפקידים ראתה עוד לפניו ואם פעלה מה אחרי הפגישות בפריז). כיוון שכך, הודיע אחד העם "גלוי וברור רשמי, כי מוכרח אני להתפטר מהמלאכות מעתה."<sup>120</sup>

אחרי פגישת רוטשילד עם האיכרים ב-18 במאי 1901 התכנסה המשלחת שוב והחליטה לפרסם את כל הפרוטוקולים של ישיבותיה.<sup>121</sup> באותה ישיבה נקראה הודעה לעיתונות שניסת צ'לנוב ושהחברים (בהיעדרו של אחד העם) סמכו ידיהם עליה.<sup>122</sup> ההודעה היא "הודעת המלאכות" בחתימת צ'לנוב, שנכתבה רוסית והופיעה בתרגום עברי ב"השלח",<sup>123</sup> שאחד העם היה עורכו. אחד העם התנגד לניסוח שגראה לו "חלש

118 שם.

119 אחד העם אל רבניצקי באודסה, 17.5.1901, איגרות אה"ע, עמ' 47.

120 המליץ, גיליון 131.

121 ואמנם, הפרוטוקולים התפרסמו ב"המליץ", גיליונות 128-132 (25-30 ביוני 1901), ומהם נלקח רובו של ההומר שהבאתי על קורות המשלחת בפרנקפורט ובפריז.

122 המליץ, גיליון 132.

123 השלח, כרך ז', חוברת ה', תרס"א (1901), עמ' 464-466. בתרגום עברי הופיעה "אודעת המלאכות" גם ב"המליץ", גיליון 107, וב"הצפירה", גיליון 109, שניהם מ-30.5.1901 / 17. ב"ד" וולט" הופיעה ההודעה בתרגומית פעמיים: בקיצור — בגיליון 21 מ-23.5.1901, וכמלואה — בגיליון 26 מ-28.6.1901.

כל כך בתור הגנה על הנהגת המלאכות,<sup>124</sup> אבל מצא זאת מחובתו כעורך אובייקטיבי לתת לגילוי הדעת מקום בירחוני, ושמר את חוות דעתו הוא כעניין זה לגיליון הבא של הביטאון.

הודעת צ'לנוב נוגעת אך מעט ביחס שבו נתקלה המשלחת מצד רוטשילד ויק"א. היא רק מציינת "כרגש של צער עמוק [...] דבר אחד והוא חוסר אמון בהקולוניסטים והפועלים, אשר פגשו במדה מעציבה מאד. אנתנו מביטים אל חסר אמון זה כעל אחד התולדות – ואולי היותר מעציבה – של ההנהגה הקודמת אשר בחרה לה שיטת מזבים ותרמית. יודעים אנתנו היטב, כי אין כל יסוד למבט כזה על הקולוניסטים."<sup>125</sup> כנראה התיר צ'לנוב לעצמו להוקיע את הפקידות הישנה, לאחר שגם רוטשילד עשה זאת בדברו עם חברי המשלחת. צ'לנוב גם הביע התמרמרות על כך, שבשיחות פרטיות הרבו אנשי יק"א להתנגד לכך שהפעולה בשרה ההתיישבות תיעשה על דעת המתישבים, אך יק"א לא מצאה לנכון לקבוע דיון רשמי בשאלה זו, וכך לא לוכנה הכעיה ביסודיות. אין ב"הודעת המלאכות" גם מלה אחת על כך שנציגי האיכרים נתקבלו על ידי רוטשילד בנפרד ועל יחסו המעליב אליהם. כנגד זה מדובר הרבה ב"הודעה" על המטרות שהציבה לה המשלחת (כמפורט בתזכרה) וכמה לא הצליחה, ונקבע שם כי שתי הדרישות העיקריות נדחו. ראשית, לא ניתנה האפשרות לכל המתישבים והפועלים להישאר בארץ ישראל; שנית, לא נתקבלה התביעה כי יבוטל משטר האפוסטרופוסות וינתן לפועלים ולאיכרים להסדר באורח חופשי. אשר לעצמאות המושבות, הרי הפריזאים חותרים לכך בעתיד, אך כהווה חייבת הפקידות, לדירם, להתקיים, אם כי אין לה להתערב בענייניהן הפנימיים של המושבות. "הודעת המלאכות" רואה נחמה בכך שרוטשילד הבטיח את סידורם של כל האיכרים וכבר בקנתה קרקע לכך ועוד יוסיפו לקנות. ואילו לגבי הפועלים, אין בעלי העצמה הפריזאים "מכירים את החובה המוסרית בנוגע להם", ומה שמוכנים לעשות יפתור בעייתם של מעטים מהם, וגם זה יחול רק על אותו חלק "המוזין בסבלנות ואשר חונן במתנת כח-החיים גם בכל התלאות והמצוקות."<sup>126</sup>

נשאלת השאלה, ממשך צ'לנוב, אם עשתה המשלחת כל מה שהוטל עליה לעשות. והוא ממחר לקבוע כי כמשא ומתן עם הצרפתים אכן עשתה הכול: "השתדלה לברר את הדברים, לשנות את הדעות, לקנות את הלבבות, אך בלי תוצאות ישירות." לא כך במה שנוגע למחאות פומביות, בפנייה לדעת הקהל. שלושה במשלחת ררשו

על העובדה שהמשלחת העלתה חרס בירה רוח ב"גזאיש כרוניקל", גיליון 1678, 31.5.1901. לפי מיטב הדיוק העיתונאי נכתב שם לפני כן, ב-17.5.1901 (גיליון 1676), כי היחס של יק"א לשליחים היה פייסני, ושחילוקי הדעות בינה לבין השליחים נסכו רק על מספר החברים שישבו בוועדה האמורה לארגן מחדש את העניינים בארץ ישראל עד לעצמאות המושבות (הצעת המשלחת בתזכרה). חוכבי ציון, נאמר שם, רוצים ברוב המושבים בוועדה זו.

124

125 השלח (הערה 123 לעיל), עמ' 461.

126 שם, עמ' 465.

לנקוט צעדים אלה (ואין צ'לנוב נוקב בשמות), "כי אין אנו רשאים להתעכב בחצי הדרך ואין אנו רשאים לעשות פשרות כשעה שהדבר נוגע להתכוננות הישוב על יסודות חרשים", אף על פי שגם השלושה, כשאר החברים, מצאו שאמצעי קיצוני זה כרוך בסכנה גדולה (כלומר, שרוטשילד יזנח את היישוב כאשר לחובבי ציון אין כמה לתמוך בו, דברים שצ'לנוב אינו מפרסם). מפני סכנה זו החליטה המשלחת ברוב קולות "כי אין לבחור את דרך המתאות [...] כי הענינים הנוגעים עד הנפש של הישוב הקיים אשר נברא בעמל רב והבאת קרבנות, צריכים להיות קדושים בעיניה ואין היא רשאית לעשות דבר שיש בכחו להכיאם עד משכר."

בסיום נאמר ב"הודעה", כי המשלחת אמנם סיימה את עבודתה בפריז, אבל עדיין לא מילאה את כל המשימות שהטילה עליה האספה באודסה, ולפיכך עליה להוסיף ולחתור למציאת הפתרון בפועל, שממנה יכולה לפטור אותה רק השגת המטרה או האספה הכללית הבאה של חובבי ציון. המשלחת ממשיכה אפוא להתקיים "עד בוא אחד משני אופני פטירתה, ומי יתן והראשון יבוא ראשונה."<sup>127</sup> כאמור, לא ירוע שהמשלחת עשתה משהו נוסף.

על המשלחת נמסר גם בר"ח חברת חובבי ציון שהופיע בשנת תרס"ג. ניכר שם המאמץ להעלות מהעזו הזה את מעט המתוק שהיה בו ומסופר, כי כשהוגש לרוטשילד מכתב תורה מאת חובבי ציון על פעלו בארץ ישראל "הברון התרגש מאד [...] והגיד כי הוא מביט על ענין הישוב לא כמו על עסק עצמו או על רכר צדקה, וכי גם עתה הוא מלא חבה להדבר הזה שהוא חושב אותו לענין של העם כולו." בר"ח מדובר על כל מה שהברון היה מוכן לתת: עצמאות למושבות בענייניהן הפנימיים, תוספת ארמה לאיכרים, ארמה כחורן לפועלים "כאשר אך יגמרו איזה דקרוקים הדרושים לישר את ההדורים ברבר ישוב הארמה ההיא." אלא שהכסף למימון ההתיישבות לא ממנו יבוא כי – כך טען, לדברי הר"ח – "אנכי כבר עשיתי רבות. [...] עתה הגיע התור ליהודי רוסיא, ביחוד לעשיריהם." בהבלעה גם נאמר בר"ח, שרוטשילד מסרב למסור את ממבר היין לאיכרים, כי היין שלו הוא. בסופו של דבר מורה הר"ח, ש"במעשה כמעט לא הצליחה [המשלחת] בכלום", אלא שלפחות "נודע לה מצב הדברים כמו שהוא,"<sup>128</sup>

בכ"א בסיוון תרס"א (9 ביוני 1901) מסר מאירוביץ' לאנשי ראשון לציון על האירוע בפריז, והביא את דברי רוטשילד לנציגי האיכרים כלהלן: "הברון לוקח על

127 שם, עמ' 464.

128 חשבון החברה, עמ' XIV. באספה הכללית הבאה של חובבי ציון, אספה מן המניין שהתקיימה בג' כחשוון תרס"ג (3.11.1902), סירבו חברי המשלחת למסור ר"ח על פעולתה, פרט לאויסקין. הוא הסביר את העובדה שלא ננקטה דרך המחאה כבר, שאמצעי זה הובא בחשבון מתוך הרעה המוטעת שיק"א עושה דברים שלא בידיעת רוטשילד, ואולי גם בניגוד לרצונו. משתברר כי הכול נעשה על דעת הנדיב וכספר, הייתה המסקנה ההגיונית "כי מחאות פומביות יש לעשות נגד חברה המושלת בכסף העם ולא נגד אחד יחיד המוציא כסף רב מכיסו הפרטי." (המליץ, גיליון 236, 11.11.1902 / 29.10)

אחריותו את כל השגיאות שנעשו בישוב עד היום הזה וגם להבא הוא האדון היחיד למושבות, ועל ידו יעשו כל הדרוש לישבו, ואין כל רשות למי שהוא להתערב בעסקיו הנוגעים רק לו. הוא יפעל לטובת המושבות על פי התכנית שתיכן מבלי שאל בעצת מי שהוא.<sup>129</sup> לא ידוע מה הייתה תגובת האיכרים לגרסה המלאה של דברי רוטשילד, אשר פריינטי בוודאי לא איחר להביא בפניהם. עם הודעתו של מאירוביץ, נתקפו הנוכחים עצב רב וניסו להתנחם בהחלטה "לרפא את שבר הישוב על ידי התאחדות כל המושבות לשכלול הישוב בעבודה מסורה ומשתפת.<sup>130</sup> למעשה, לא נתקיים אפילו אותו איחוד המושבות הארצי שבא לעולם כדי לבחור בנציגי האיכרים למשלחת.

על השליחות פרסם נחום סוקולוב מאמר בשם "בידיים ריקות".<sup>131</sup> סוקולוב התייחס לחובבי ציון בהסתייגות במשך כל שנות קיומם, ואף על הציונות השקיפה בספקנות, עד שבא לקונגרס הציוני הראשון ונשבה בקסמו של הרצל. עתה העלה את התנגדותו של הרצל למשלחת, אך לא כדי למעט מערכה אלא להגדיל את חשיבותה, כי לדעת סוקולוב היה צריך לנסוע ולהשתדל. אכן, חובבי ציון טעו בקונצפציה שלהם, כי יק"א, שאינה לאומית ואינה ציונית, היא הקובעת, ולא רוטשילד. התברר שהנריב עדיין חולש על הפעולה, ואם כי הוא אוהב את היישוב, נראה לו שדרך יק"א נכונה. חשוב היה, לדידו של סוקולוב, לתקן טעות זו וכן להיווכח, שהנריב לא עזב את היישוב. נכון עשו חברי המשלחת, לדעתו, שלא נתנו ספר כריתות לברון, גם אם הכול היו רואים בכך צעד יפה ומתמלאים התפעלות. אלא ש"במקום שנחוצים מיליונים ומאספים אך עשרות אלפים וחובבי ציון," אין דיבורים נאים מספיקים. אם יצאה המשלחת עתה בידיים ריקות, יש לקוות כי עשתה רושם מסוים, והדבר ישפיע במרוצת הזמן. "דעת הקהל," טען סוקולוב, "השפיעה על הנריב אז, בהחלו לעסוק ביישוב, והיא תשפיע עליו גם עתה."

ברוח אחרת לגמרי כתב אחד העם במאמרו הוא ב"השלח" שכבר הוזכר.<sup>132</sup> אחד העם מעלה את כל הדרמה שהתרחשה בפריז בלעג מר, בכאב גדול ובנוחשיות רבת עצמה. אין הוא מתעכב על פרטים, אלא דן בצד המוסרי והלאומי של העניין. המשלחת יצאה להביא לפריז "בשורה חדשה" על רבר "שחרור היישוב". ומה שמעה מפי רוטשילד, "אדון היישוב"? "ישוב ארץ ישראל אני עשיתיו, אני לבדי ואין זכות לשום אדם, לאכרים או לחברות, להתערב בעניני ולחוות דעה במעשי ידי. לדבר הזה מתנגד אני לגמרי, בהחלט, בכל תוקף." הנה כי כן, "אחרי עשרים שנה של 'תנועה לאומית', של עבודה משותפת, שבלעה חלק גדול ממיטב כוחות האומה, שזומעים שלוחי העם מפי איש יחיד דברים ברורים ומפורשים: לי כל יישוב הארץ,

129 הפרוטוקולים של ראש"צ, רשימה ליום כ"ב בסיוון תרס"א.

130 שם.

131 הצפירה, גיליון 110, 31.5.1901, 18.

132 במרוך "ילקוט קטן", השלח, כרך ז', חוברת ו', תרס"א, עמ' 561-566. כ"על פרשת דרכים" הופיע המאמר בשם "שלוהי עם עני" וכונס בשם זה בכתבי אהר"ע, עמ' ש"ה-ש"ח.

הכל נברא במאמרי, נקנה בכספי, ולכם אין חלק ונחלה ביישוב זה." וכיצד הגיבו שליחי האיכרים? "החלוצים הראשונים" [...] [עומדים] לפני ארונם בקומה כפופה כעבדים שסרחה והגדיב אומר להם: "דייכם שנוררים." שלא כצ'לנוב, טורת אחד העם לציין שרוטשילד קיבל בנפרד את נציגי האיכרים, "ובזה, כמובן, רצה להראות שאינו מכיר להם שום זכות לדבר לפניו כבני חורין."

כנציגי האיכרים כן נציגי חובבי ציון, ש"הורידו לארץ ראשם והשיבו דברים מקוטעים בענות חן, בתחנונים." בהודעתם לציבור, היינו "הודעת המלאכות", אמרו "להמתיק את ה'מרור'" וגם "מחזיקים הם טובה לעצמם, כי הצילו את היישוב 'הקרוש'"<sup>133</sup> כאשר לא נכנעו לדעת המיעוט שרצה להשמיע לנדיב דברים בוטים, אפילו היו גורמים לו שיתלק מן המפעל. כאן מעלה אחד העם את הוויכוח במשלחת ואת הצעתו לומר לרוטשילד, אחרי הפגישה הראשונה, כי גם אם הברון הוא בעל הכסף, זיקתו לנעשה בארץ היא כזיקתם של השליחים – בכוח השתייכותם לעם ישראל, ועל הנדיב, הרוצה להיטיב עם העם בכספו, להוועץ בבני העם המבינים את צרכיו טוב ממנו. אם אין רוטשילד מוכן לזה, סימן ש"אין הישוב הזה אלא 'ספורט' חדש של מתנות לאכיונים וחנוך שנוררים" ואז יש לומר לו "לא מעוקצך ולא מדובשך."

אחד העם אינו חוסך אפוא שבטו מאת "שלוחי עם עני", נציגי החובבים: אנשים ותיקים בעבודת העם, מפורסמים, ביניהם משמשים בכותר הציונות ובכותר חיבת ציון כאחר, שהם "גבורים" [...] לדבר נשגבות ולבקש גדולות בשעה שהם עומדים על הבמה בתוך עמם, כלומר באספה באורסה ובשעת עיבוד התזכיר, ואילו לנוכח רוטשילד "נשתה גבורתם וכל המליצות היפות נמסו ונתמוזמו כרוג מפני אש" וכרוכ קולות נגד שניים (אחד העם ולייב כהן) החליטו לנקוט דרך של פיוס, "ומי שאינו רוצה בכך ישב וישתוק, ואל ירגיז את השליט." כך הוחמץ הרגע ההיסטורי שבו הייתה "התנועה הלאומית" אמורה להראות לעם שיש לו על מי לסמוך מחוץ לברון, וזאת מתוך מבט מרחיק ראות ומתוך נכונות להפסיד את החסר של ההווה תמורת השכר בעתיד, "להעמיד בסכנה את הפרט בשביל הכלל, חיי שעה בשביל חיי עולם."<sup>134</sup>

הפגישה עם רוטשילד הייתה צריכה להיות רק פתיחה לדרך חדשה, פתיחה שמראש אפשר היה לצפות שתהיה קשה. אך לדרך לא הגיעו כלל, כי הפתיחה הייתה גם הסיוע, שכן במקום לבוא לנדיב "בתביעה על יסוד זכות העם," באו "רק בקשה על יסוד טוב לבו ורחמיו הרבים." אם כך התגלגלו הדברים, צדקו אותם חובבי ציון שהתנגדו באספה באורסה למשלחת גדולה ועמדו על כך שתלך משלחת קטנה, אשר הייתה מצליחה אולי "לפתוח שערי רחמים."<sup>135</sup>

133 המובאות עד כאן — שם, עמ' ש"ה.

134 המובאות עד כאן — שם, עמ' ש"ו.

135 המובאות עד כאן — שם, עמ' ש"ו.

ואשר להחלטת המשלחת להמשיך ולהתקיים, אין אחד העם מבין מדוע לא התפזרה, אחרי שסתמה את הגולל על אפשרות של פעולה נוספת, כאשר הורידה מעל הפרק את דרכי המאבק שהכתיבה האספה באודסה. "אם קבלה המלאכות על עצמה לעשות רק מה שלא יביא הפסד בהווה", טען, "כלומר, מה שלא יכעיס את השליטים – מה נשאר לה עוד לעשות?" מוטב לה להתפרק ו"חבל שאין אנו יכולים גם להשכיחה מלב ולהכחיד זכרה מספר התולדה, שלא יתנישו בנו בנינו אחרינו". סיכומו של אחד העם עגום מאוד: "עבודת ושנוררות בארץ ישראל, מליצה רמה עם רוח נמוכה בחוץ לארץ – זה הוא כל מה שריכשנו לנו בעבודת עשרים שנה."<sup>136</sup> אחד העם הסיק את מסקנותיו ממצב עניינים זה כפי שנראה לו, ועוד באותה שנה נטל חופשה מהנהגת חובבי ציון ובשנת 1902 פרש ממנה כליל.



האם צדק אחד העם בדרישתו לצאת קוממיות נגד רוטשילד? דומה כי היה יסוד לחששות שהנדיב היה מפקיר את המושבות, לו ננקטו אמצעים דרסטיים שהיו מקוממים נגדו את דעת הקהל. מכל מקום, אי אפשר היה לקבוע בוודאות שלא יעשה כן, שהרי רמז על אפשרות כזאת כדבריו עם אנשי המשלחת. מה היה קורה אז? לחובבי ציון חסרו התנופה, התושייה וכוח העשייה לגייס את הכסף הדרוש לקיים את כל המושבות, שהרי במשך שנות פעולתם בארץ ישראל החזיקו בקושי שתי מושבות, כל אחת בזמן אחר.<sup>137</sup> ההשתחררות הגמורה מן האפוטרופוסות הייתה אפשרית רק בדרך הלאומית שעליה עלתה ההסתדרות הציונית (ושאחד העם הסתייג ממנה, למרבה האירוניה), אלא שעתה עמדה רק בראשית המעשה, וכפי שראינו קודם, חסרו לה אפילו האמצעים לעזור במעט לפתח תקווה ולזכרון יעקב. לנוכח מצוקה כזאת הייתה פרישתו של רוטשילד עלולה למוטט את המושבות, וצדקו אפוא הזהירים שבלעו את כבודם והעדיפו את הברי על השמא.

אין לומר גם שאחד העם העריך נכונה את המצב במלואו בסיכומו המדכא. הוא לא הביא בחשבון את כל הנכסים החקלאיים שנרכשו כמשך אותו עשרים שנה, לא הביא בחשבון את העובדה, שבמאמץ שהושקע בפרק זמן זה הונח היסוד לחקלאות בארץ ישראל, ששימש בסיס למפעל הציוני בעתיד. הוא גם טעה בהערכתו למה יוביל אופן הפעולה שנקטה יק"א. במרוצת השנים אכן קידמה את עצמאות המושבות והניבה פירות כלכליים טובים. אחד העם עצמו נוכח בכך כאשר ביקר בארץ ב-1911. "צריך להודות על האמת", כתב לאחר ביקורו זה, כי האפוטרופסים עשו "כל מה שהיה ביכולתם לתקן לקלתם לשעבר; הוסיפו ארמה למושבות במקום שאפשר היה לקנות סמוך להן, יסדו מושבות חדשות בשביל אלו שהיה צר להם המקום במושבות הישנות, ובכלל השתדלו להביא את כל הענין לידי גמר", לשחררו מעט מעט

136 המובאות עד כאן — שם, עמ' ש"ח.

137 גדרה — מסוף 1884 עד אמצע שנות התשעים; קסטינה — מ-1896.

מאפוטרוּפּסוּתם ולהטיל הנהגתו ואחריותו על האכרים עצמם, שידעו ויכירו לבסוף, כי הרוצה לחיות צריך לעבוד ולדאוג לעניניו בעצמו ולא לשאת עין תמיד לעזרה מן החוץ.<sup>138</sup>

אולם אחד העם ירד לעומקו של הנזק העיקרי שהביאה האפוטרוּפּסוּת – הנזק המוסרי שנגרם למתיישבים. לא זו בלבד שנתפוגגה בגללה יזמתם, תושייתם והדחף לעשייה, שנתערער מעמדם כבני חורין ושהפכו למעין אוכלי לחם חסד ולנחותי דרגה, אלא שאף איבדו את הכרת ערך עצמם ועקב כך איבדו את אמון הציבור היהודי בהם. דומה שנפגשה עם רוטשילד השתקף הדבר בכל חרותו. צ'לנוב רק רמז על כך בהצביעו על אי האמון מצד הנגידים הפריזאים לאיכרים, ואילו אחד העם חשף את ההשפלה ללא רחם.

האפוטרוּפּסוּת הרוטשילדית גם ערערה את תודעתם הלאומית של המתיישבים בהחזירה רוח הצטרפות קלוקלת לא רק למושבות הברון אלא גם למושבות כולן, כהיות הראשונות דומינטיות ומהן ראו ועשו האחרות. הנזק הערכי הזה מכל בחינותיו לא ניתן לתיקון. את תהליך הניזון שנתן אותותיו כציבור האיכרים אי אפשר היה לעצור. כדי להציל היה צורך בתמורה קיצונית, שלא מהם יכלה לבוא. את רענון היישוב חולל הגל החדש, העלייה השנייה, אשר ראתה באפוטרוּפּסוּת שורש כל רע וביקשה לשחרר את היישוב מן התלות כנדיבים ולהעמידו על בסיס של הנהגה לאומית. אין ספק כי אחד העם היה בין מעצבי גישה חדשה זו במה שנוגע לשלילת האפוטרוּפּסוּת, ומעשה המשלחת, חרף כישלונה, היווה אולי שלב בדרך ההשתחררות, שהרי גם כישלונות בעניין צודק מקדמים לעתים אותו עניין. את הגישה הלאומית הממלכתית בראה ההסתדרות הציונית ומנהיגיה, ושמץ ממנה השמיע נורדאו באותה אספה של "דורשי ציון" בפריז, שעליה דובר קודם. יוצא אפוא שגם אם אחד העם התנגד לאופן הפעולה של התנועה הציונית, גישתו שלו וגישתה היא נפגשו בנקודה זו. ואולי באותה פרשת דרכים (ולא כשיגור המשלחת) התמלאה המשאלה שהביע צ'לנוב באספת חובבי ציון באורסה ברבר "הצעד הראשון לקראת העבודה המשותפת של חובבי ציון והציונים המדיניים".

## נספח

מכתבו של אמיל מאירסון, מראשי יק"א, אל שם-טוב פריינטי, סקיד יק"א בארץ ישראל, הכולל את דברי רוטשילד למשלחת האיכרים (אצ"מ 15/7073).  
 תרגם מצרפתית: ד"ר חיים בן-עמרם

פריז, 21 במאי 1901  
 C.P. No. 150  
 משלחת חובבי ציון מאורסה הגיעה לפריז בלוויית משלחת המתיישבים והפועלים מארץ ישראל.

היא הודתה לכבוד הברון אדמונד דה רוטשילד על הקרבנות שהקריב למען הארץ. כבוד נשיא ה-Commission Palestiniennel C.P., שנשיאה היה רוטשילדן קיבל אחר כך אחרים מחובבי ציון, מודעים ותיקים. הללו מסרו לו תזכיר שאנחנו מצרפים בזה ליריעתך. אחרי שקרא את התזכיר אמר להם כבוד הנשיא כי הוא מסרב בהחלט לדון בבקשות המנוסחות בו. תחת זאת הודיעם את דעתו השלילית מאוד על עמדת המתיישבים.

נוסף על כך קרא אליו הנשיא את המתיישבים כדי להביא באוזניהם כמו פיו את אי שביעות רצונו. אנו מוסרים לך סיכום נאמן ככל האפשר של דבריו אלה. הסיכום הוא פרי עטו של מר זורמסר אשר נכה בראיון, יחד עם מר מאירסון, ושכבוד הנשיא הטיל עליו לרשום את דבריו למענך. אין אנו סבורים, כמובן, שעליך למסרם מלה במלה למתיישבים, אבל תוכל להסתייע בהם לעת מצוא:

נעים לי להיווכח שמצנכם אינו כה רחוק כפי שאתם טוענים, שהרי נמצאו לכם די כסף וזמן לבוא במשלחת לפריז, וזאת לא פעם ראשונה בשנה זו. נדמה לי שהייתם יכולים לנצל באופן יעיל יותר גם את זה וגם את זה. אבל נעזוב את הפרט הזה. הסכמתי לקבל אתכם היום מפני שאני מעוניין לומר לכם את דעתי עליכם. עד היום עשיתם רק שטויות. אני מצדי הקרבתי למענכם קרבנות גדולים, יותר מדי גדולים. אבל לא עשיתי זאת להנאתכם הפרטית; הרעיון הגדול לבסס בארץ ישראל עובדים עברים חרוצים הוא שהגיעני, לפני עשרים שנה כמעט, לעזור לאנשים שבאו ארצה ביוזמתם שלהם. כולכם יודעים היטב, ואך למותר לחזור על כך, שעובתם את ארצכם ובאתם להתיישב בארץ ישראל מרצונכם החופשי. אני מצדי לא הכנסתי איש לארץ, ורק טיפלתי באלה שכבר היו בה. ובכן, מה אני חייב לכם? בהחלט לא כלום. אני חוזר ואומר זאת באוזני כולכם: כאשר מר מאירסון חזר מארץ ישראל, הוא נטה אליכם חסד הרבה יותר מדי. הסחת הדברים שלכם הוליכה אותי שולל. הוועד ואנכי עצמי סירבנו לקבל את עמדתו מפני שהתנהגותכם מאכזבת אותנו ביותר.

מה עשיתם עד עכשיו? נהניתם כמו ילדים מן הקרבנות העצומים שהקרבתי. חייתם מן היד אל הפה על הכסף שפיזרתי, והסחתם מדעתכם לחלוטין את דאגות המחר. כלום הייתם יכולים להשיג אי פעם מטרה זו (לחיות כעובדי ארמה עצמאיים),



באורה חיי מותרות, בכתים ובכגדים כמו אלה שראיתי אצלכם? כאשר ראיתי בביקורי האחרון בראשון (לציון) את נשיכם לבושות כמו גברות עירוניות וחובשות כובעים גדולים עטורי נוצות, היה ברור לי כי לא הסבירו לכם די הצורך שאורה החיים שלכם אינו יאה לאיכרים. בו ביום החלטתי לשנות הכול.

פיטרתני את הפקידות הוותיקה, ובראש וראשונה את מר שייד, שהתייחס אליכם בסלחנות יתרה; מסרתי את המושבות לידי יק"א, וביקשתי שינהגו ככם בחומרה למען תלמדו לחיות כמו איכרי כל העולם, המתפרנסים מעמל כפיהם בלבד.

אני רואה שאין לכם שום טענות כלפי עצמכם, ולעומת זאת אתם חותמים על תזכיר לא הוגן, שבו אתם מטילים את מלוא האחריות על הפקידות. אתם מאשימים אותנו בנטיעת גפני בורדו במקום זנים רגילים. ובכן זה לא נכון. מזנים רגילים הייתם מקבלים יכולים עצומים שלא היינו מצליחים לעולם לשווק. את היין של דרום צרפת מוכרים בשישה או שבעה פרנקים ההקטוליטר. ספרד ואיטליה אינן מקבלות בשום פנים יותר מזה. להצלחה בהתחרות בשוק היינות נחוץ יין משובח ולא זה שמצוי בכל מקום. במקום לרבר כל הזמן על משגי הפקידות, טוב תעשו אם תשנו את שיטתכם. אתם כמעט אינכם נכנסים לכרמיכם. נשיכם וילדיכם יושבים בבית במקום לעבוד, והעבודה נעשית כמעט כולה בידי פועלים ערבים. לזאת צריך לשים קץ, ועליכם להתבסס על עבודה עצמית. מצב הדברים הזה לא יוכל להימשך לנצח; אי אפשר להוסיף לחיות בהנשמה מלאכותית. הכרמים צריכים לפרנס אתכם, אבל אל תסמכו על עליית מחירים שאינה תלויה לא בכם ולא בי כי אם בשוק העולמי. ארצכם, מחירי הענבים ירדו השנה. מר פריינטי מציע לשלם מחירים שווים או כמעט שווים למה ששולם בשנה שעברה. אין אנו רוצים להקריב השנה למען היקב יותר ממאתיים אלף פרנק, וזה מספיק בחלט. הנה כי כן נשלם בעד הענבים מחיר כזה, שהקטוליטר יין יעלה כעשרה פרנק, ולא יותר מכך. אם אין ההכנסה מן הענבים מספקת את צורכיכם, עשו עוד עבודות כמשקיכם. קודם סירבתם לעסוק בייצור משי בטענה שזה לא יכניס הרבה. ובכן, איכר אינו בודק כמה מכניסה עבודתו; אין הוא מזלזל בשום הכנסה. אני יודע שמצאתם לכם עיסוק אחר; הייתם רוצים לעסוק בסחר היין. אבל זה לא עסקכם. אין מחסור בסוחרים יהודים, ולא בשביל להוסיף עליהם עוד אחרים הוצאתי כל כך הרבה כסף. סחר היין, המסוכך מאוד, מופקד עכשיו בידי אנשים בעלי הכישורים הנאותים, המקדישים לו את כל זמנם. הנחיו לו אפוא ועסקו בשדותיכם.

הייתי צריך עוד לדבר אתכם על הצעד שנקטתם להרכיב ועד לניהול ענייני המושבות, אילו התייחסתי לזאת ברצינות. אבל אין זו אלא בריחה חסרת טעם. את העניינים התלויים בכם בלבד נהלו כרצונכם, אבל יק"א לא תפקיד לעולם בידי ועד של איכרים את הסכומים הניכרים של קרנות ההתיישבות. פרשת פתח תקווה היא לקח בנידון זה. אני מצדי מתכוון שהאנשים אשר בחרתי יפקחו על השימוש בכסף שאני מקציב.

ובכן, הבת נחזור לעניינים רציניים יותר. לא הרי זכרון יעקב וראש פינה כהרי

ראשון ולציון. אנהגו מכינים שצריך לעשות משהו, כי יש לכם מעט מאוד קרקע. נקבה קרקע ונושיב עליה את המתיישבים. אבל צריך להיות ברור שלא יישנה מה שנעשה עד כה. לא תקבלו שום תמיכה מתמדת. אלה שלא יצליחו להתפרנס מעבודתם יסולקו ללא רחם. יק"א לא תהיה לכם פרה חולבת כפי שהייתי אני עד עתה. אף זה יהיה הניסיון האחרון לתמוך בכם. אם הוא ייכשל באשמתכם, תעשו ככל העולה על רוחכם; יחסינו על כל פנים ינותקו. צריך להיות ברור לכם שבצרפת או מחוצה לה לא חסרים עניים לא פחות מעוניינים מכם, שאפשר לטפל בהם. יישובן של זכרון ויעקב ושל ראש פינה יהודש זו הפעם האחרונה, על שטחי קרקע חדשים. אתם תתחייבו להחזיר את ההוצאות שיוציאו למענכם, ואני חושב שאם תתמסרו לעבודות הנדרשות מכם בכל מאדכם, תצליחו להסתדר. ואם לאו, שוב לא יהיה לכם על מי לסמוך. נשאת בעיית עשרים ושמונה המתיישבים בפתח תקווה. לגבי הללו שכנעתי את הוועד לקבל את דעתי, והיא לעזוב אותם לגמרי לנפשם. לא יעשו עוד בהחלט מאומה למענם; זה נגמר, וסוף פסוק, לא נוסף לטפל בגנבים – זו ההגדרה היחידה המתאימה להם. הם שומרים לעצמם את הכסף שנותנים להם לעבודת האדמה, ומחכירים את שטחי הקרקע שלהם לערבים. שלא יסמכו עוד עלינו. היה כדעתנו לקנות גם בשבילים אדמות בסביבה ולכסס אותם על משק מעורב, אך לא נעשה כלום. הם רוצים לקבל בחזרה את הקרקעות שמסרו לי ושנטעתי בהן תפוזים. בבקשה, לא איכפת לי, אבל שיחזירו לנו קודם כול את כל הכסף שהוצאתי. ענביהם יתקבלו עוד ביקב, במחירים הנקובים, אבל זה הכול. מלבד זה יצטרכו להחזיר את ארבעת אלפי הפרנקים שגנבו מן הפקידות. אנחנו נסתלק לחלוטין מפתח תקווה, לא נשלם עוד שום הוצאה ועתידם לא יוסיף להעסיק אותנו.

הנה זה כל מה שהיה לי לומר לכם. ספרו זאת לחבריכם. וכדי להבטיח שתמסרו את דברי בנאמנות, יישלח העתק שלהם אל מר פריינטי, והוא יביאו לדיעות המתיישבים. אין אפוא כל חשש מסילוף של דעתי. ועכשיו, כיוון שהיא כבר ידועה לכם, לא איכפת לי שתצאו למערכה בעיתונות, זה לא יעסיק אותנו ולא את יק"א.

רק אחד המתיישבים, מר מאירוביץ', אמר דברי תשובה. הוא עשה כמה ניסיונות לנסח כמין הצטדקות, אבל הארון הנשיא קטע מיד כל ניסיון.

רק אחרי תום ההרצאה המסוכמת לעיל יכול היה מר מאירוביץ' לומר בקצרה לארון הנשיא כי הוא מקווה שבנסיעתו הבאה ארצה יזכה בשיפור מצב המושבות. חובבי ציון ביקרו גם אצל מר לוון ואצל כבוד הרב הראשי, אבל שניהם נמנעו מכל דיון אתם והפנו אל הארון נשיא "הוועד הארצישראלי" ואל מר מאירסון.

מר מאירסון קיבל כמה מחובבי ציון לשיחה אישית ופרטית, אך לא דן אתם בבקשותיהם. הוא לא קיבל ולא יקבל מתיישבים.

המשלחות ביקשו רשות להיות נוכחות בישיבה של הוועד. הארון הנשיא דחה בקשה זו על הסף.

אנחנו חושבים כי לקבלת הפנים שהמשלחות זכו בה בפריו יהיו תוצאות. אכן לא יזיק אם המתיישבים ידעו כי הצעדים שהם מתלוננים עליהם לא ננקטו ביזמתנו

בלבר ולא ביזמת הנהלתנו, אלא אדרבא – לפי הערכתם של הוועד ושל נשיאו. הפקידות מתייחסת אליהם בסלחנות יתרה. אולי צפויות התקפות בעיתונות, אבל מוטב להתעלם מהן לחלוטין.

קבל וכו'

חתום, א. מאירסון

